

**ЎЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЖОҚАРЫ ҲӘМ ОРТА АРНАЎЛЫ
БИЛИМЛЕНДИРИЎ МИНИСТРЛИГИ**

**БЕРДАҚ АТЫНДАҒЫ ҚАРАҚАЛПАҚ МӘМЛЕКЕТЛИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

ҲОЖАЛЫҚ ҲУҚЫҚЫ КАФЕДРАСЫ

Қ Ә Н И Й Г Е Л И К Ж У М Ы С Ы

**ТЕМА: АКЦИОНЕРЛЕР ҲУҚЫҚЛАРЫ ҲӘМ ОЛАРДЫ
ҚОРҒАЎ МӘСЕЛЕЛЕРИ**

Орынлаған:

**IV – курс студенти
С.Байманова**

Илимий басшы:

ю.и.к. Ш.С.Шамшетов

Н Ө К И С – 2 0 1 2

М А З М У Н Ы

КИРИСИҮ	(3-5)
1-БАП. АКЦИОНЕРЛЕР ХУҚЫҚЛАРЫН ҚОРҒАҰДЫҢ УЛЫҰМА ТҮСИНІКЛЕРІ ХӘМ МЕХАНИЗМЛЕРІ	(6-32)
1.1. Акционерлер хуқықларының классификациясы, олардың нызамшылық пенен тәртіпке салыныуы хәм тәмийинлениу ұсыллары.....	(6-25)
1.2. Акционерлер хуқықлары системасы.....	(25-32)
2-БАП. АКЦИОНЕРЛЕР ХУҚУҚЛАРЫН ҚОРҒАҰ БАРЫСЫНДАҒЫ МӘМЛЕКЕТЛИК ОРҒАНЛАРДЫҢ ҰАЗЫЙПАЛАРЫ	(33-46)
2.1. Акционерлер хуқықларын тәмийинлеуде қымбат бахалы қағазлар базары искерлигин мууапықластырыу хәм қадағалау Орайының орны.....	(33-36)
2.2. Суд қорғауы.....	(36-46)
3-БАП. КОРПОРАТИВ ТАРТЫСЛАР: ОЛАРДЫҢ ТҮРЛЕРІ, ШЕШИУ ҰСЫЛЛАРЫ ХӘМ ФОРМАЛАРЫ	(47-58)
ЖУУМАҚЛАУ	(59-62)
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЯТЛАР ДИЗИМИ	(63-66)

КИРИСИҮ

Исбилерменлик пенен шуғылланыўдың шөлкемлик – ҳуқықый түри сыпатында акционерлик жәмийетлериниң¹ дүзилиўи, мүлк ҳуқықын тәмийинлеў менен бирге мәмлекетлердиң базар экономикасына қарай жедел раўажланыўи хәм оның принциплериниң пүткил дуньяға тарқалыўын тәмийинлеўши әҳмийетли фактор болып есапланады. Шекленген жуўапкершилиқ, басқарыўдың орайласқанлығы, ийелик етиў үлесинен еркин пайдаланыў имканиятының туўдырылыўы сыяқлы усындай жәмийетлердиң өзине тән қасийетлери усы юридикалық шахсларға ири көлемдеги хожалық жүргизиў искерлигиниң баслы куралы болып табылыўына жәрдем берди.

Корпоратив ҳуқықый мүнәсибетлер тараўында акционерлер ҳуқықларын қорғаў акционерлик жәмийети хәм корпоратив ҳуқықтың орайлық хәм толық шешилмеген машқалаларының бири болып табылады. Бул корпорацияларды дүзиў, олардың жумыс алып барыўында ийелик етиў хәм басқарыў бир шахстың қолында топланбағанлығы сыяқлы өзине тән өзгешеликлери менен түсиндириледи. Бунда акционерлер корпорацияның тийкарғы инвесторлары сыпатында майданға шығады, себеби, корпорация устав фонды өзи шөлкемлестирилиў төлемлери хәм акциялар сатып алыў арқалы акционерлер тәрәпинен киргизилген қаржылардан дүзиледи.

Президент И. А. Каримов атап көрсеткениндей, «Акционерлик компаниялары өзлериниң базар қатнасықларына сай статусына көре жумыс алып барыў ушын «Акционерлик жәмийетлери хәм акционерлердиң ҳуқықларын қорғаў ҳаққында»ғы Нызамды критикалық жол менен қайта көрип шығып, жаңа редакцияда ислеп шығыў, оны қабыл етиў хәмде онда корпоратив басқарыў хәм бақлаў органларының ўәкилликлери, ҳуқықлары хәм жуўапкершилигин жәнede анық белгилеў талап етиледи. Усы нызамдағы акционерлик жәмийетлериниң Бақлаўшылар кеңеслери, улыўма жыйналыслары,

¹ Бул жумыста изертленип атырған қатнасықлар хәм түрли мәмлекетлердиң ҳуқық терминологияларының өзине тән өзгешеликлерин есапқа алып, “корпорация”, “компания” хәм “акционерлик жәмийети” түсиниклери тең мәнисте болып есапланады.

Тексерий комиссияларының роли ҳам әҳмийетин асырыў, миноритар, яғный қолында акциясы аз болған акционерлердиң кепилликлерин көбирек тәмийинлеў, барлық акционерлерди ҳам болажақ инвесторлардың акционерлик компаниялары туўралы мағлыўмат алыў имканиятларын кеңейтиўди нәзерде тутыў мақсетке муўапық»². Сонлықтанда, барлық инвесторлар, соның менен бирге акционерлер, акционерлик жәмийети ҳам басқа корпоратив институтлар қатнасыўшыларының ҳуқықларын анықлаў, оларды унамлы әмелге асырыў ҳам максимал түрде қорғаўды тәмийинлеў корпоратив ҳуқықтағы әҳмийетли ҳам баслы ўазыйпалардан бири болып есапланады. Солай етип, барлық акционерлердиң ҳуқықларын унамлы әмелге асырыў ҳам қорғаў, ең дәслеп ҳәр бир мәмлекет низамшылығында тийисли нормалардың бекитилгенлигине байланысly болады.

Корпоратив басқарыў ҳам акционерлер ҳуқықларының улыўмалық принципери Өзбекстанның әмелдеги низамшылығында әлле қашан тәртиплестирилген. Өзбекстан Республикасында корпоратив басқарыў мәселелерин тәртиплестириўши низамшылық бир-бири менен өз ара байланысқан түрли норматив ҳуқықый ҳүжжетлер (низамлар, Министирлер Кеңеси қарарлары, Президент пәрманлары, министирликлер ҳам мәмлекетлик комитетлери ҳүжжетлери сыяқлылар)ден ибарат.

Ең дәслеп, Өзбекстан Республикасының Пуҳаралық кодекси (ПК) ҳам «Акционерлик жәмийетлери ҳам акционерлердиң ҳуқықларын қорғаў ҳаққында»ғы Өзбекстан Республикасының ызамы корпоратив басқарыў дизими, соның менен бирге акционерлердиң ҳуқықларын қорғаўдың тийкарғы дереклери болып хизмет етеди. Өзбекстан Республикасының «Қымбат баҳалы қағазлар базары ҳаққында»ғы, «Аудиторлық искерлиги ҳаққында»ғы ызамлары, Өзбекстан Республикасы Президентиниң «Өзбекстан Республикасы Мәмлекетлик мүлк комитети жанындағы Қымбат баҳалы қағазлар базары искерлигин муўапықластырыў ҳам қадағалаў Орайын дүзиў ҳаққында»ғы ПФ-

² Мәмлекетимизде демократиялық реформаларды және де тереңлестириў ҳам пуҳаралық жәмийетти раўажландырыў концепциясы. – Өзбекстан Республикасы Президенти Ислам Кәримовтың Өзбекстан Республикасы Олий Мажлиси Ызамшылық палатасы ҳам Сенатының қоспа мәжлисиндеги баянаты. // «Халқ сўзи», 2010 ж., 13 ноябрь.

1414 санлы пәрманы, Өзбекстан Республикасы Министирлер Кеңесиниң «Акционерлик жәмийетлерин басқарыўды жетилистириў шаралары ҳаққында»ғы 361 ҳәм 257-санлы қарарлары жоқарыда атап көрсетилгенлер менен байланыслы дереклер болып табылады.

Өзбекстан Республикасының Пухаралық Кодекси юридикалық шахсларды дүзиў мәселелерин ҳәм олар искерлигиниң улыўма тийкарларын қәлиплестиреди. Сондай ақ, оның 64-статьясына муўапық, «акционерлик жәмийетиниң қатнасыўшылары (акционерлер), оның жуўапкершилиги бойынша жуўап бермейди ҳәм жәмийет искерлиги менен байланыслы болған зыян ушын өзлерине тийисли акциялар баҳасы дөгерегинде жуўапкер болады» деп бекитилген.

«Қымбат баҳалы қағазлар базары ҳаққында»ғы Нызам бир ўақыттың өзинде бир неше ўазыйпаларды, сондай ақ, инвесторлар, соның менен бирге акционерлерге усынылатуғын мағлыўматтың туўрылығын ҳәм сыпатын жақсылаў, оны усыныс етиў дизимин жетилистириў арқалы олардың ҳуқықларын қорғаўды тәмийинлеў бойынша ўазыйпаларды әмелге асырады.

1996-жылы қабыл етилген «Акционерлик жәмийетлери ҳәм акционерлердиң ҳуқықларын қорғаў туўрысында»ғы Нызам акционерлик жәмийетиндеги оның қатнасыўшылары менен болатуғын өз-ара мүнәсибетлер механизмин, олардың ҳуқық ҳәм жуўапкешиликлерин жетерли дәрежеде толық ашып береді.

Солардың барлығы изертлеў темамыз сыпатында жоқарыда атап көрсетилген машқалаларды үйрениўди белгилеп береді. Бунда акционерлер ҳуқықларын тәмийинлеў машқалаларының шет ел ҳәм миллий теориялық тийкарлары критикалық көз-қарастан үйренип шығылды, экономикалық раўажланған мәмлекетлердиң корпоратив нызамшылық базасы ҳәм ҳуқықты қоллаў тәжирийбеси талқыланды.

Улыўма алғанда, қәнигелик жумысы кирисиў, тийкарғы бөлим (4 параграфдан ибарат 3 бап) жуўмақлаў ҳәм пайдаланылған әдебиятлар дизиминен ибарат.

1-БАП. АКЦИОНЕРЛЕР ҲУҚЫҚЛАРЫН ҚОРҒАҰДЫҢ УЛЫҰМА ТҮСИНІКЛЕРІ ХӘМ МЕХАНИЗМЛЕРІ.

1.1. Акционерлер ҳуқықларының классификациясы, олардың нызамшылық пенен тәртипке салыныуы хәм тәмийинлениу усыллары

Акционерлердин комплекс ҳуқықларын анықлау, олардың унамлы әмелге асырылыуын тәмийинлеу хәм барлық инвесторлардың, соның менен бирге, корпоратив институтлар хәм акционерлик жәмийетлериниң қатнасыушылары, юридикалық хәм физикалық шахс болған ири хәм киши акция ийелериниң нызамлы мәплерин максимал түрде қорғау корпоратив машқалалары хәмде баслы ўазыйпаларының бири болып келмекте.

Акционердин әҳмийетли ҳуқықларының бири-бул компанияның әҳмийетли мәселелери, мысалы, оны тарқатыу ямаса қайта дүзиу, сондай ақ, ўәкиллик органын (бақлау кеңеси ямаса директорлар кеңеси) сайлау бойынша даўыс бериу ҳуқықы болып табылады.

Даўыс бериу ҳуқықын әмелге асыруу бир қатар жағдайларға байланыслы қыйынласыуы мүмкин. Көп ғана мәмлекетлерде, сонын менен бирге Өзбекстанда да акционерлер почта арқалы даўыс бере алмайдылар хәмде даўыс бериу ушын акционерлер улыўма жыйналысында қатнасыулары зәрүр болады. Бул талап болса көбинесе киши акционерлерди өзлериниң даўыс бериу ҳуқықынан пайдаланбауына алып келеди. Раўажланған мәмлекетлерде даўыс бериу процессин тәмийинлеу жуўапкершилиги судларға жүклениуи мүмкин, бирақ бул жағдайда да басқарыушылар акционерлерге тәсир көрсетиу, өзлери ушын қолайлы шараят жаратыу мақсетинде қарсыласларынан мағлыўматларды жасырыу сыяқлы жоллар менен даўыс бериу процессине кесент келтиреди. Ҳуқық системасы төмен болған еллерде акционерлердин даўыс бериу ҳуқықлары буннан да бетер көбирек бузылады. Мысалы, Россияда басқарыушылар даўыс бериу процессине өзлерине «дүшпан» есапланған акционерлерди қоймау мақсетинде оларға акционерлердин жыллық улыўма жыйналысы өткерилиуи туўралы мағлыўмат бермеген. Бирақ усының менен

бирге, Россия хәм тағыда басқа көплеген мәмлекетлерде судлар акционерлерди акционерлер реестринен өширип таслаўдан қорғалыўын тәмийинлейди.

Арнаўлы ўәкиллик орнын дүзиў акционерлер ҳуқықларын, соның менен бирге олардың даўыс бериў ҳуқықларын әмелге асырылыўының әҳмийетли шәрти болып есапланады. Акционерлердиң мүлк хәм мәплерин қорғаўшы, басқарыўшылар жумысы бойынша қадағалаўды әмелге асырыўшы бул органға корпорациялар өз ўәкиллерин сайлайдылар.

Ўәкиллик корпоратив басқарыўдың туўры формасы болып, унамлы хәрекет етиў ўақтында корпорация искерлиги процессинде пайда болатуғын мәселелерди шешиўи мүмкин. Көплеген мәмлекетлерде акционерлердиң даўыс бериў ҳуқықы садықлық хәм компания мәплери ушын хәрекет етиў сыяқлы мәжбуриятлар менен толтырылған³.

Басқаша етип айтқанда, басқарыўшылар компания мәплери ушын хызмет етиўлери тийис.

Егер қадағалаў ҳуқықы сезилерли дәрежедеги үлкен мүғдардағы акцияларға ийе болған бир неше акционерлер қолында топланып қалса, (ийеликтің бирлесиўи), қадағалаў ҳуқықы (даўыс бериў ҳуқықы) бир неше акционерлер ортасында бөлінген жағдайдан көре өз ҳуқықларын әмелге асырыў олар ушын аңсат болады. Солай етип, ийеликтің бирлесиўи олардың қорғалыўын күшейтиреди. Бул компанияда бир ямаса бир неше акционерлер жетерли, мысалы, 10 пайыздан 20 пайызға шекем улеске ийе деген мәнисти аңлатады. Бундай акциялардың ийелери тұрақлы түрде компания ҳақында мағлыўмат алыў хәм басқарыў жеке қурамын бақлап барыў имканиятына ийе болады. Олар, сондай ақ, басқарыўшыларға тәсир жасаў ушын исеним хаты алыў ямаса бир-бирине сиңип кетиў арқалы жетерли дәрежедеги даўсқа да ийе бола алады⁴.

Айрым жағдайларда ири акционерлер 51 пайыз ямаса оннанда көбирек акцияларға ийе болған түрде компания үстинен туўрыдан-туўры бақлаўды

³ Kaplan L. Top Executive Rewards and Firm Performance: A Comparison of Japan and the United States. прим.: 13.

⁴ Shleifer F., Vishny R. Large Shareholders and Corporate Control // 94 Journal of Political Economy., 1995. P. 461-488.

эмелге асырады. Усының менен бирге ири акционерлер агентлик машқаласын да табыслы түрде шешеди, себеби өзлеринің мәплерине эмел қылыныуы ушын олар компания үстинен жетерли дәрежедеги бақлаўға ийе болады.

АҚШта ийеликти бирлестириў хәм банклер, қамсызландырыў хтб институтларды қадағалаў ыызамшылық пенен шекленгенлиги себепли акциялардың ири мұғдарлары, әсиресе, қадағалаў пакетине ийелик етиў жүдә сийрек ушырасатуғын жағдай болып есапланады⁵. Уллы Британияда болса усындай жағдай ыызамшылықтағы шеклеўлерсиз ушырасады⁶.

Басқа мәмлекетлерде акциялардың ири мұғдарларына ийелик етиў әпиўайы жағдай болып есапланады. Мысалы, Германияда коммерциялық банклер исеним хаты арқалы дүзилетуғын шәртнамалар жәрдемінде көплеген жағдайларда тийкарғы компаниялардағы 25 пайыз даўысты қадағалаў хуқықына ийе. Сондай ақ, туўрыдан-туўры акциялар ямаса кредиторлар сыпатында сезилерли дәрежеде ири мұғдардағы акцияларға ийелик етеди⁷. Онша үлкен болмаған немис компанияларында семьялық қадағалаў ямаса акцияларға пирамида усылында ийелик етиў арқалы акция ийелеринің акциялардың 51 пайызын қадағалаўы нормал жағдай деп есапланады. Пирамидалар оның соңында, акция ийесине қарағанда аз мұғдардағы капиталға ийе болған активлерди қадағалаў имканиятын пайда етеди. Акцияларға бирлесип ийелик етиў онша раўажланбаған Японияда да Германиядағы сыяқлы ири кесиспе ийеликлери, сондай ақ, компания акцияларына банклардың ийелик етиўи әпиўайы жағдай болып есапланады⁸. Басқа мәмлекетлердеде усындай жағдай ушырасып турады. Солай етип, А.Шлейфердин пикиринше, «акцияларға бирлесип ийелик етиў хәм қадағалаўдағы ийеликке хұкимранлық жасаў пүткил дүнья бойынша әпиўайы жағдай болсада әжеп емес... хәм изертлеўлер ири

⁵ Қаран: Scott H., Wellons P.: International Finance. Cambridge, Harvard University Press, 1998. P. 135; Mark R. Strong Managers, Weak Owners: The Political Roots of American Corporate Finance. Princeton, NJ, University Press., 1994. P. 215.

⁶ Black B., Coffee Jr. J. Hail Britania?: Institutional Investor Behaviour under Limited Regulation // 92 Michigan Law Review. 1994. P. 1997–2087.

⁷ Иктисодий ҳамкорлик ва ривожланиш Ташкилоти (ИХРТ).

⁸ Усы жерде.

акционерлердің корпоратив басқарыуда сезилерли орын ийелейтуғынлығын көрсетеди»⁹.

Ири акционерлер өзлеринің даўыс бериў хуқықларын әмелге асырыў арқалы басқарыўы себепли олардың күши көбинесе олардың даўысының хуқықый қорғанылыўы дәрежесине байланысly болады. Ири акцияларға ийелик етиў компанияда қарарлар ушын даўыс бериўдің ҳақыйқый механизми орнатылған жағдайларда ислеиди. Миноритар (аз мўғдардағы) акциялар менен байланысly жағдайлар буннан да машқалалы болып, қадағалаўды тәмийинлеў ушын олар басқа акционерлер менен бирлесиўине туўра келеди. Оннан да бетер басқарыўшылар тәрeпинен олардың жумысына араласыў итималы жүдә жоқары дәрежеде болып, судларда миноритар акционерлерди қорғаў оннанда қыйыншылықты пайда етеди. Сонлықтанда онша үлкен болмаған мўғдардағы акцияларға ийелик етиў корпоратив хуқықтың барлық шийелескенликлерин итибарға алатуғын раўажланған хуқықый система дүзилген жағдайда ғана унамлы болыўы мүмкин.

Ири акцияларға ийелик етиў салыстырмалы тәрeптен сийрек ушырасатуғын Уллы Британия ҳәм АҚШта ийеликтің бирлесиў механизми бир неше киши акционерлердің акцияларын сатып алыў арқалы компания үстинен қадағалаўды қолға алатуғын ҳәм усы жол менен басқарыўшыларды алмастырыў ямаса қадағалаўға ерисетуғын сиңип кетиў түринде көзге тасланады. Солай етип, сиңип кетиўге ийеликке бирлесиўдің тез әмелге асатуғын ҳәм тийисли түрде корпоратив басқарыўдың әмелдеги механизми сыпатында қараў мүмкин¹⁰.

Усыларды атап өтиў орынлы, сиңип кетиў әдетте дәрeмат асыўы кереклиги тастыйықланған ҳалда сатып алыўшы компанияның да, сатыўшы компанияның да улыўма баҳасын көтереди. Буннан да басқа, сиңип кетиў объектлери әдетте хожалық искерлигин жетерли дәрежеде унамлы алып бармайтуғын компаниялар есапланып, унамлы сиңип кетиў ақыбетинде олардың басқарыўшылары алмастырылады. Соңлықтан да АҚШта сиңип

⁹ Shleifer A. Surevy of Corporate Governance. Harvard University Press, 1998. P. 132

¹⁰ Sharfstein D. The Disciplinary Role of Takeovers // 55 Journal of Economic Studies. 6. P. 567–582. 1988.

кетіуіге басқарыушылар искерлиги үстiнен қадағалау алып барыу тәмийинленген унамлы корпоратив басқарыу механизми сыпатында қаралады¹¹.

Банклер сыяқлы ири кредиторлар да актив инвесторлар есапланады. Ири акционерлер сыяқлы олар да компанияда үлкен мүлкке ийе болады хәм компания өз жууапкершиликлерин орынламаған ямаса оларды бузған жағдайларда оның үстiнен қадағалау алып барыу имканиятына ийе болады, буннан да басқа банклер әдетте қысқа мүддетли қарызлар бергенлиги себепли компаниялар оларға дерлик тұрақлы түрде хабарласып турады. Нәтийжеде бир қатар қадағалау механизмлерин қолға алған халда ири кредиторлар өз қойылмалары арқалы компанияның әхмийетли жумысларын шешиуде араласыу имканияты менен биргеликте сезилерли дәрежедеги хуқықларға ийе болады. Буннанда басқа, көплеген мәмлекетлерде банклер компанияның акция капиталы менен биргеликте өзлери инвестициялаған қарыз капиталының да ийеси болып қалады ямаса белгили дәрежеде басқа инвесторлардың акциялары бойынша дауыс беріу хуқықын әмелге асырады. Нәтийжеде банклер хәм басқа ири кредиторлар көплеген жағдайларда ири акционерлер сыпатында хәрекет ететуғын болды. Германия хәм Японияда компаниялардан парықлы түрде банклердің имканиятлары бир қанша жоқары, себеби банклер акцияларының сезилерли мүғдардағы пакетлерине ийелик етеди, корпоратив кеңеслерде қатнасады, кредит беріуде жетекши орын ийелейди хәм өз искерлигин кредиторлар ушын қолай болған орталықта әмелге асырады. Басқа мәмлекетлерде, әсиресе қадағалауды банклерге беріу процесслери жоқары дәрежеде ислеп шығылмаған мәмлекетлерде банк тәрeпинен басқарыу салыстырмалы түрде нәтийжесиз болыуы мүмкин.

Усының менен бирге белгиленген хуқықый қорғаудың зәрүрлиги барлық ири инвесторлар тәрeпинен тән алынады. Ири акционерлерге өз хуқықлары тәмийинлениуин орынлау ушын судлар талап етиледи. Сиңиу базары қатнасыушылары акцияларды сатып алыу хәм кеңести өзгертиуде қорғалған

¹¹ Easterbrook F., Fischel D. The Economic Structure of Corporate Law. прим. 24.

механизмлерге, кредиторлар болса мүлктің қайтарылыуын тәмийинлеу ушын судларға мүтәжлик сезеди. Ири акционерлердің тийкарғы жеңилликлери (синиўди инкар еткен түрде) олардың жақсы хабардар етилмеген судлар бар орынларда нәтийжели есапланған салыстырмалы түрде әпиўайы механизмлерге таянған ҳалда көзге тасланады.

Әлбетте, ири инвесторлар басқа акционерлердің, әсиресе киши акционерлердің мәплери менен сай келмейтуғын өз мәплерин алға сүриўлери мүмкин. Өз жағдайын жақсылау мақсетинде ири акционер өзиниң басқарыу хуқықын әмелге асырыу прцессинде дәрәматларды өзи ушын пайдалы жоллар менен (бул жол киши акционерлерге зыян жеткезген жағдайда да) қайта бөлистиреди.

Егер ири акционерлер даўыс бериу ямаса пирамидалы куралыу арқалы компанияны қадағалау бойынша салыстырмалы түрде кең хуқықларға ийе бола турып ямаса басқаша қылып айтқанда, «бир акция – бир даўыс» принципнен шегиниу бар екен, олар өзлерине арнаулы дивидендлер төлениуине ерисиуге ямаса өзлери қадағалау алып барып атырған компаниялар менен болатуғын байланысларға сүйениуи мүмкин. Солай етип, ири акционерлер ушын көп болмаған акцияға ийе болған акционерлерге қарағанда өз хуқық хәм мәплерин қорғауға жақсырақ таярланғанлар. Бирақ акционерлер хуқықы салыстырмалы түрде жақсы қорғалатуғын мәмлекетлерде инвесторла ири болыуды қәлемейлери де мүмкин. Бунда компанияларда акционерлер ортасында тарқалып кеткен акцияларға ийелик етиуе хәрекет жасау жағдайлары ушырасады. Акционерлер хуқықлары тұрақлы түрде қорғалмаған мәмлекетлерде болса, керисинше, бирлесип ийелик етиудеги бул кемшиликтиң алдын алыуға умтылыу көзге тасланады.

Улыўма айтқанда, түрли мәмлекетлердеги корпоратив басқарыу әмелияты акционерлердің хуқықларын қорғау бойынша өз механизмлерин ислеп шыққан.

Мысалы:

- акционерлердің уәкилликлери (бақлау кеңеси):
- исеним хатлары (исеним хатлары тийкарында даўысқа ийе болыу):

- сиңиў:
- банкротлық.

Атап көрсетилгениндей, түрли мәмлекетлердиң ажыралып турыўшы өзгешелиги, бул барлық акционерлер ҳәм инвесторлар ҳуқықларының жетерли дәрежеде қорғалыўы, ири акционерлер көринисиндеги ийеликти бирлестириў дәрежесиниң шеклениўи болып есапланады.

Солай екен, ири акционерлердиң кең имканиятларына қарамастан киши акционерлердиң ҳуқықларын тәмийинлеў шаралары көрилмекте. Соңлықтан да тек киши акционерлердиң ҳуқықлары унамлы тәмийинленген системада ғана ҳәр бир шахс онша қымбат болмаған бир дана акцияны оның соңғы ийеси өзи болыўы мүмкинлигин есапқа алған ҳалда сатып алыўы мүмкин. Буннан да басқа, фонд базарының раўажланыўы акцияларды бегоналаштиришнинг? еркин имканиятын жаратады ҳәм олар көбинесе компания устинен қадағалаў мақсетинде емес, ал дәрәмат алыў мақсетинде сатып алынады. Өзбекстан Республикасында усы факторлардан бири, яғный акцияларды еркин бегоналаштиришнинг тәмийинлениўи ызамшылықта белгиленген ҳәм нәтийжеде қымбат баҳалы қағазлар базарында әмел етиўши ҳуқықый системаға исеним артып бармақта, бул болса, киши акционерлер тәрәпинен инвестициялар киргизилиўине үлкен жәрдем етпекте.

Солай етип, бул жумыста жетекши орын ҳуқықый системаға тийисли болып, усы бойынша барлық нәтийжелер бул ҳуқық системасының барлық акционерлер ҳуқықларың әмелге асырыў ҳәм қорғалыўын кандай дәрежеде тәмийинлеўине байланысly болады.

Корпоратив басқарыў системасында төмендегилер акционерлер ҳуқықларың тәмийинлеўдиң тийкарғы элементлери есапланады:

1. Акционерлердиң төмендегилерге болған тийкарғы ҳуқықларын белгилеў:

- мүлк ҳуқықын дизимнен өткерийўдиң исенимли усылы;
- акцияларды жайластырыў ямаса бериў;
- заманагөй ҳәм түрақлы түрде корпорация ҳаққында мағлыўмат алыў;

- акционерлер улыўма жыйналысында қатнасыў хәм даўыс бериў;
- басқарыў ушын болатуғын сайлаўларда қатнасыў;
- корпорация дәраматларындағы үлеси;
- қарарлар қабыл етиўде қатнасыў хәм компанияда әҳмийетли өзгерислерди әмелге асырыўға арналған қарарлар ҳаққында жетерлише мағлыўмат алыў.

2. Айрым акционерлерге оларға тийисли болған акциялар үлеси тийкарында қадағалаў дәрежесин алыўға жәрдем бериўши капитал дүзилиси хәм механизмлери әшкаралық принципине тийкарланыўы тийис.

3. Корпоратив бақлаў мақсетлери ушын базар унамлы хәм ашық түрде жұмыс алып барыў имканиятына ийе болыўы тийис.

4. Капитал базарларында корпорация бақлаўын ийелеўди тәртиплестириўши қағыйда хәм процесслер, сондай ақ, корпорация активлериниң сезилерли бөлегин қосып жибериў ямаса сатыў сыяқлы айрықша жағдайлар характериндеги шәртнамалар инвесторлар өз ҳуқықлары хәм оларды қорғаў усылларын билиўлери ушын әшкаралық тийкарында анық белгилениўи тийис. Шәртнамалар хәммеге мәлим баҳалар хәм акционерлер категорияларына қарап олардың барлығына тийисли болған ҳуқықларын қорғаўшы әдалатлы шараятлар тийкарында дүзилиўи керек.

5. Компанияны сиңиўине кесент етиўши механизмлерден администрацияны есап бериўшиликтен қорғаў мақсетинде пайдаланылмаслық керек. Институционал инвесторлар институты қосқан ҳалда акционерлер өзлериниң даўыс бериў ҳуқықларынан пайдаланыўлары оларға қәншелли пайда ямаса зыян келтириўин билиўлери тийис.

6. Корпоратив басқарыў дүзилиси киши акционерлердиде есапқа алған түрде акционерлер арасында тең мүнәсибетлерди тәмийинлеўи тийис. Олардың барлығы өз ҳуқықлары бузылған жадайда унамлы түрде қорғай алыў имканиятына ийе болыўлары керек.

7. Акционерлер улыўма жыйналысын өткериў тәртиби хәм процесси барлық акционерлер арасында тең мүнәсибетлерди тәмийинлеўи тийис.

Компанияда қабыл етилген процесслер даўыс бериўде қатнасыўды қатты шийелестирип ҳәмде қымбатқа түсетуғын етип қоймаслығы керек.

8. Өз мәплери жолында ишки мағлыўматдан пайдаланып, амелге асырылған ҳәмийелеп турған мәнсепден пайдаланыўшы операцияларға тыйым салыныўы тийис.

9. Басқарыў ҳәм басқарыўшылар корпорацияға тийисли шәртнама ҳәм басқа мәселелерде өзлериниң материаллық қызығыўшылықлары ҳаққында хабар етиўлери тийис.

Солай етип, барлық акционерлер ҳуқықларын унамлы әмелге асырыў ҳәм қорғаў ең дәслеп ҳәр бир мәмлекеттиң ызаамшылық нормаларынан келип шығады.

Корпоратив басқарыў ҳәм акционерлер ҳуқықларының улыўмалық принципери Өзбекстан Республикасының әмелдеги ызаамшылығында тәртиплестирилген. Өзбекстан Республикасында корпоратив басқарыў мәселелерин тәртиплестириўши ызаамшылық бир-бири менен байланыслы түрли норматив ҳужжетлерден (ызаамлар, Министрлер Кеңеси қарарлары, министрлик ҳәм мәмлекетлик комитетлердиң ҳужжетлери х т б) ибарат.

Өзбекстан Республикасы Пухаралық Кодекси ҳәм «Акционерик жәмийетлери ҳәм акционерлердиң ҳуқықларың қорғаў ҳаққында»ғы Өзбекстан Республикасы ызаамы Өзбекстан Республикасында корпоратив басқарыў системасы, усының менен бирге, акционерлердиң ҳуқықларың қорғаўдың тийкарғы дереклериниң бири болып есапланады. Буннанда басқа «Қымбат баҳалы қағазлар базары ҳаққында»ғы, «Аудиторлық искерлиги ҳаққында»ғы Өзбекстан Республикасы ызаамлары; Өзбекстан Республикасы Президентиниң ПФ-1414 санлы «Өзбекстан Республикасы Мәмлекетлик Мүлк комитети жанындағы Қымбат баҳалы қағазлар базарын муўапықластырыў ҳәм қадағалаў орайын дүзиў ҳаққында»ғы пәрманы, Өзбекстан Республикасы Министрлер Кеңесиниң 361 ҳәм 257-санлы «Акционерлик жәмийетлерин басқарыўды жетилистириў шаралары ҳаққында»ғы ҳәм басқада усы сыяқлы қарарлары

Ўзбекистон Республикасында корпоратив басқаруў системасы, усының менен бирге, акционерлер ҳуқықларын қорғаудың дереклери болып табылады.

Ўзбекистон Республикасы Пухаралық Кодекси юридикалық шахсларды дүзиў хәм олар ҳәрекетиниң улыўма тийкарларын қәлиплестиреди. Сондай ақ, юридикалық шахслар ҳаққында улыўма қағыйдалар Ўзбекистон Республикасы Пухаралық Кодексиниң 4-ши бабында келтирилген. Кодекстиң 64-ст.да болса, акционерлик жәмийетиниң түсиниги хәм оның тийкарғы белгилери төмендеги мазмунда бериледи: «Устав фонды белгили мұғдардағы акциялар санына бөлінген жәмийет акционерлер жәмийети есапланады: акционерлер жәмийетиниң қатнасыўшылары (акционерлер) оның мәжбуриятлары бойынша жуўап бермейди хәм жәмийет искерлиги менен байланыслы зыян ушын өзлерине тийисли акциялар бойынша жуўапкер есапланадылар».

Пухаралық Кодексиниң акционерлер жәмийетине тийисли басқа тийкарғы қағыйдалары акционерлер жәмийетлерин ашық акционерлер жәмийети хәм жабық акционерлер жәмийетлери, шўьба хәм қарамақтағы хожалық жәмийетлери сыяқлы түрлерине түсиник берилгенинде көзге тасланады¹².

«Қымбат баҳалы қағазлар базары ҳаққында»ғы Ўзбекистон Республикасы нызамы (текстте кейинги орынларда баҳалы қағазлар базары ҳаққындағы Нызам) бир ўақыттың өзинде бир неше ўазыйпаларды, усының менен бирге, инвесторлар қорғаўын оларға усынылып атырған мағлыўматлардың сыпаты хәм ҳақыйқатқа жақынлығын асырыў хәм мағлыўматлар усынуў системасын раўажландырыў арқалы тәмийинлеў мәселелери шешиледи.

«Акционерлер жәмийетлери хәм акционерлердин ҳуқықларын қорғаў ҳаққында»ғы Ўзбекистон Республикасы нызамы (кейинги орынларда Нызам) 1996 жылы қабыл етилген болып, ол корпорация хәм оның қатнасыўшылары арасындағы мүнәсибетлер, олардың ҳуқық хәм жуўапкершиликлерин дерлик толығы менен ашып береди.

¹² Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 65–68 моддалари.

Акционерлардин тийкаргы хуқықлары нызамнын өзинде көрсетилген болса да, усы нызам әмелде болған өткен қысқа дәуір ишинде Өзбекстанда акционерлер хуқықлары хәм оларды қорғау барасында кең нызамшылық базасы жаратылды.

Нызамнын акционерлер хуқықларын қорғауға қаратылған тийкаргы қағыйдаларынын бири - бул онда әпиуайы акцияға бир түрли көлемдеги хуқық бериу принципиниң қолланылыуы болып есапланады¹³. Басқаша етип айтқанда, нызам акциялардың түрлери ямаса оның ийелери бойынша хуқықлар көлемин түрлише парықламайды хәмде «акционерлардин барлығына тең хуқық» принципин тастыйықлайды¹⁴. Усының менен бирге, нызамнын 21-ст.да бул бойынша төмендеги қағыйда нәзерде тутылған «акционерлер» улыўма жыйналысында жәмийет устав фондының 25%дан көп даўыс бериўши акциялары мәмлекетге тийисли болған жәмийетлердин устав фондн қосымша акциялар шығарыў жолы менен көбейтириў Мәмлекетлик Мүлк комитетиниң толық ўәкиллиги болып есапланады».

Акционерлерге акционерлардин улыўма жыйналысында қатнасыў хәм даўыс бериў хуқықының нызам бойынша бекитилгенлиги оның әхмийетли жеңиси болып табылады. Бизге мәлим, нызамнын 64-статьясына көре улыўма жыйналыс акционерлик жәмийетиниң жоқары басқарыў органы болып есапланады хәм әпиуайы акциялардың ийеси болған акционер (нызамда белгиленген жағдайларда айрықша акциялар ийелери де) улыўма жыйналыс ўәкиллигине кириўши барлық мәселелер бойынша даўыс бериў хуқықы арқалы қатнасыў хуқықына ийе болады.

Акционерлардин улыўма жыйналысында қатнасыў хуқықына тийисли дизимге киргизилген шахслар ийе болады. Бундай дизимлер дизимге алыўшы шахсларда болады. Улыўма жыйналысқа келгенлер дизимге алынады хәм оған арнаўлы түрде таярланған материаллар, даўыс бериў бюллетени сыяқлылар усынылады. Нызамшылық акционерлер улыўма жыйналысының кворумын

¹³ 28-модда "Оддий акция эгаларининг хуқуқлари" ва 29-модда "Имтиёзли акция эга-ларининг хуқуқлари".

¹⁴ Қараң: Ионцев М. Акционерные общества. М., 2000. 100–177 б.; Осинковский Д. Корпоративные конфликты. М., 2002; Могилевский С.Д. Акционерные общества. М., 1999. 214 б.

анықлау ұазыйпасы жүклетилген санақ комиссиясын нәзерде тутқан халда, акционерлердің улыўма жыйналысында дизимге алыў процессин тәртипке салмайды, әдетте санақ комиссиясының жумыс тәртиби жәмийеттиң ишки хужжетлеринде белгиленеди, бырақ әмелият көплеген акционерлик жәмийетлеринде бундай регламент ямаса тәртип улыўма жоқ екенлигин көрсетеди.

Нызамның 68-статьясына көре, улыўма жыйналыста қатнасыў хуқықы акционер тәрөпинен жеке түрде хәмде оның ўәкили арқалы әмелге асырылады. Акционердің ўәкили тийисли исеним хаты тийкарында улыўма жыйналыста қатнасыў хуқықына ийе болады. Бирақ, көбинесе акционерлик жәмийетлери администрациялары акционерлерди улыўма жыйналыста қатнасыў ушын исеним хаты бериўге мәжбүрлеў хәм күн тәртибиндеги барлық мәселелер бойынша белгили шахсларға (жәмийеттиң бақлаў кеңеси, баскарыў ағзалары хәмде бас директорға) даўыс бериўге жол қойыў сыяқлы жағдайлар көзге тасланады. Нәтийжеде администрация нызам талапларына улыўма жуўап бермейтуғын жыйналыста қарар қабыл етиў тәртиби үстинен қадағалаў хуқықын қолға киритеди.

Нызамның 74-статьясында исеним хатының тек даўыс бериў ушын берилиўи мүмкинлигиниң бекитилгенлигине айрықша итибар қаратыў тийис. Бирақ акционер ўәкили қарар қабыл етиў процессине тәсир етиўши басқа имканиятлардан да айрылыўи мүмкин, себеби онда исеним хаты бойынша тек даўыс бериў хуқықы болады. Усы себепли барлық хуқықларды бир исеним хатында санап өтиў ямаса даўыс бериў хәмде улыўма жыйналыста басқа хәрекетлерди әмелге асырыў хуқықын бериўши еки исеним хаты рәсмийлестириў мақсетке муўапық болады.

Акционерлердің даўыс бериў хуқықын туўрыдан-туўры әмелге асырыўи улыўма жыйналыс кворумын тәмиқбнлеў менен де байланыслы. Егер акционерлердің улыўма жыйналысында қатнасыўшыларды дизимге алыў тамам болған ўақытқа келип, жәмийеттиң тарқатылған хәм жайластырылған даўыс бериўши акцияларының жәми 60%-дан көбине ийе болған акционерлер (олардың

ўэкиллери) дизимнен өткен болса, акционерлердин улыўма жыйналысы ўэкилли (кворум топлаған) деп есапланады¹⁵. Акционерлерге даўыс бериўде қатнасыў ушын жөнетилген бюллетенлер акционерлер улыўма жыйналысы өткерилиўнен кеши менен 2-кун алдын жәмийет тәрәпинен алынған болса, кворум хәм даўыс бериў нәтийжелерин анықлауда бюллетен арқалы берилген даўыслар да есапқа алынады. Акционерлер улыўма жыйналысын өткерий ушын кворум болмаса, акционерлердин жаңа улыўма жыйналысын өткерий сәнеси жарияланады хәм онда да кворумды алыў ушын жәмийеттин тарқатылған хәм жайластырылған даўыс бериўши акцияларының жәми 60%ден көбине ийе болған акционерлер (олардың ўэкиллери) қатнасыўы тийис.

Акционерлер улыўма жыйналысында даўыс бериў ҳуқықын тәмийинлеў Нызамының 28-29 статьяларында нәзерде тутылады. Өз ийесине жәмийет уставына муўапық акционерлер улыўма жыйналысында усы жыйналыста көрип шығылатуғын мәселелер бойынша даўыс бериў ҳуқықын бериўши жәмийеттин әпиўайы хәм айрықша акциялары жәмийеттин даўыс бериўши акциясы болып есапланады. Егер айрықша акция өзиниң ийесине биреўден көп болған даўыс бериў ҳуқықын берсе, даўыс бериўши акциялар санын анықлаўда бундай акция бойынша берилген хәр бир даўыс өз алдына даўыс бериўши акция сыпатында есапқа алынады.

Акционерлер улыўма жыйналысы күн тәртибине киргизилген барлық мәселелер бойынша даўыс бериў даўыс бериў бюллетенлери жәрдемінде хәм олардың жәрдемисиз әмелге асырылыўы мүмкин. Нызамның 77-статьясына муўапық, жәмийет даўыс бериўши акцияларының ийеси болған акционерлер саны жүзден артық болған жәмийет акционерлериниң улыўма жыйналысында күн тәртиби бойынша даўыс бериў тек даўыс бериў бюллетенлери арқалы әмелге асырылады. Әмелиятда айрым жағдайларда акционер тәрәпинен улыўма жыйналыста билдирилген қәлеўин тастыйқлаў машқаласы келип шығады.

¹⁵ "Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғриси-да"ги қонуннинг 75-моддаси.

Белгили шараятларда акционер (оның ўэкили) тэрепинен тастыйқланған даўыс бериў бюллетени жетерли дәлил болыўы мүмкин.

Әлбетте, сезилерли дәрежедеги акция пакети ийеси алдын жәмийетти қайта дүзиў ҳаққында даўыс берип, кейин улыўма жыйналыс қарарынан наразы болса, оның тэрепинен тастыйқланған даўыс бериў бюллетенинің бар екенлиги бул машқаланың тезде шешилиўине жәрдем береді. Басқа тэрептен, егер санақ комиссиясы даўысларды «надурис» санаған болса, бул жағдайда акционер усы жағдайда ол «қарсыман», деп даўыс бергенлигин дәлиллеў бираз қыйын болады. Көринип турғанындай, ҳәр қандай жағдайда да даўыс бериў бюллетенлеринен пайдаланыў мақсетке муўапық болады. Бул бир тэрептен жәмийетти айрым акционерлердиң хўжимлеринен қамсызландырса, екінши тэрептен акционерде ол ҳақыйқатында даўыс бермеген ямаса қарсы даўыс берген қарардың қабыл етилиўинде оның берген даўысы «надурис» саналмаслығына кушли исеним болады. Даўыс бериў бюллетенинің формасы ҳәм тексти жәмийеттиң бақлаў кеңеси тэрепинен тастыйқланады.

Даўыс бериўге қойылған мәселе бойынша акционерлер улыўма жыйналысының қарары әпиўайы ямаса маманлық (малакавий) көпишилик даўыс бериў менен қабылланады. «Акционерлик жәмийетлери ҳаққында»ғы Һызамның талқыланыўы бойынша, маманлық (малакавий) көпишиликтиң еки түри бар болып булар улыўма жыйналыста қатнасыўшы акционерлердиң 2/3 ҳәм 3/4 бөлеги даўысынан ибарат. Һызамның 49-статьясы 2-пункти жәмийет уставында даўыс бериўге қойылған акционерлер улыўма жыйналысы күн тәртиби бойынша қарар қабыл етилиўи ушын көп муғдардағы даўыс зәрүрлиги нәзерде тутылған болыўы мүмкин. Һызамның 66-статьясы жәмийет даўыс бериўши акция ийелериниң $\frac{3}{4}$ бөлеги көпишилик даўысы менен төмендеги мәселелер бойынша қарар қабыл етилиўин беккемлейди:

- Жәмийет уставына өзгертириў ҳәм қосымшалар киргизиў ямаса оның уставын жаңа редакцияда тастыйқлаў:

- Жәмийетти қайта дүзиў:

- Жәмийетти таркатыў, таркатыў комиссиясын тайынлаў, аралық хәм жуўмақлаўшы таркатыў балансларын тастыйқлаў:

- Жәмийет жарияланған акцияларының муғдар шегарасын анықлаў:

- Нызамның 89-статьясына муўапық ири шәрtnамалар дүзиў.

Усыны атап өтиў орынлы, нызам жәмийет тәрeпинен жайластырылған әпиўайы акциялардың 25%нен көбирегин қурайтуғын әпиўайы акцияларды ямаса әпиўайы акцияларға алмастырылатуғын айрықша акцияларды жайластырыў менен байланыслы бир ямаса өз-ара байланысқан бир неше шартнаманыда ири шәрtnамалар қатарына тийис деп көрсетеди. Бундай шәрtnамалар ямаса өз ара байланыслы бир неше шәрtnмаларды дүзиў жәмийеттиң даўыс бериўши акциялардың ийелери қатанасқан акционерлер улыўма жыйналысының $\frac{3}{4}$ бөлеги даўысы менен қабыл етилиўи керек, себеби нызамда бул мәселе бойынша бақлаў кеңеси тәрeпинен қарар қабыл етилиўи мүмкинлиги нәзерде тутылмайды. Акционерлер улыўма жыйналысы күн тәртибине қойылған басқа барлық мәселелер әпиўайы көпшилиқ даўыс пенен қабыл етиледи.

Әпиўайы хәм айрықша акция ийелери жәмийет пайдасынан бир бөлегин дивиденд есабында алыў хуқықына ийе боладылар¹⁶.

Дивиденд төлеў хәм оның муғдары менен байланыслы мәселелер жәмийеттиң басшылық етиў органлары тәрeпинен шешилип, улыўма жыйналыс бақлаў кеңеси тәрeпинен усыныс етилген муғдардан көбирек муғдардағы дивиденд төлеў хәққында қарар қабыл етиўге хәқлы емес. Акционерлик жәмийети хәр шеректе, хәр ярым жылда бир мәрте, хәр жылда бир мәрте дивидендлер төлеў хәққында қарар қабыл етиўге хәқлы. Бақлаў кеңеси дивидендлердиң мүғдары бойынша улыўма жыйналысқа усыныслар киритеди хәм аралық дивидендлерди төлеў хәққында қарар қабыл етеди. Төмендеги жағдайларда жәийет дивидендлерди төлеў хәққында қарар қабыл етиўге хәқлы емес:

¹⁶ "Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг хуқуқларини ҳимоя қилиш тўғриси-да"ги қонуннинг 27-моддаси.

1) устав капиталы толығы менен төленбеген жағдайда:

2) Нызамның 76-статьясына муўапық тийкарынан толығы менен сатып алыныўы тийисли болған акциялар толығы менен сатып алынғанға шекем:

3) Егер дивидендлер төлеў ҳаққында қарар қабыл етиў ўақтында ямаса дивидендлер төлеў нәтийжесинде жәмийетте төлеўге қәбилетсизлик (банкротлық) белгилери келип шығатуғын болса:

4) Егер жәмийеттиң таза активлери баҳасы оның устав капиталы ҳәм резерв фонды мўғдарынан аз болса ямаса айрықша акциялардың уставда белгиленген тарқатыў (тугатиш) баҳасы номиналынан жоқары болса ямаса дивидендлер төлеў нәтийжесинде олардың баҳасынан аз болып қалатуғын болса:

5) Жәмийет қарамағында болған акциялар бойынша :

Жәмийет тәрәпинен дивидендлер төлеў ҳаққында қарар қабыл етилиўи менен дивидендлердиң төлениўи жәрияланған деп есапланады. Акционер жәрияланған, бирақ төленбеген дивидендлердиң төлениўин талап етиў ҳуқықына ийе болады. Бундай жағдайда ол ПК-ң 237-ст. (жуўапкершиликти орынлаўдан бир тәрәплеме бас тартыўға жол қойылмаслығы), сондай ақ, нызамның 56-статьясына тийкарланыўы мүмкин.

Жуўмақлаўшы дивидендлерди төлеў мүддети акционерлердиң улыўма жыйналысы тәрәпинен, аралық дивидендлердиң төлениў мүддети болса жәмийеттиң бақлаў кеңеси тәрәпинен белгиленеди. Дивидендлерди төлеў ҳаққындағы қарарда оларды төлеў орнын көрсетиў мақсетке муўапық болады, себеби керисинше жағдайда Пухаралық Кодексиниң жуўапкершиликлерин орынлаў орнының нормаларына тийкарланыўға туўра келеди. Нызам дивидендлерди алыў ушын бир мүддет белгилемейди, түрлише жәнжелли жағдайлардың алдын алыў мақсетинде жәмийет уставында усы мәселелерди тәртипке салыў мақсетке муўапық есапланады.

Хәр бир төлеўде дивиденд алыў ҳуқықына ийе болған шахслардың дизими дүзиледи. Усы дизимге киргизиў ушын дивиденд алыў ҳуқықына ийе болған шахс дивиденд төлеў ҳаққында қарар шығарылыўынан алдын он күннен

кешиктирместен ямаса жыллық дивидендлерди төлеў ҳақындағы мәселе шешилетуғын акционерлердиң улыўма жыйналысында қатнасыў ҳуқықына ийе болған шахслардың дизими дүзилip атырған ўақытта жәмийет акционерлери реестрине киргизилген болыўы тийис.

«Акционерлик жәмийетлери ҳақында»ғы ыызамның 27-ст.на муўапық, акционерлердиң ҳуқықлары қатарында тийисли акционерлик жәмийетиниң акционерлери реестрине киргизилиў ҳәм акционерлик жәмийети акционерлери реестринен өзлери ҳақында қымбат баҳалы қағаз есапланбйтуғын көширмелер алыў сыяқлы ҳуқықлар киргизилген. «Қымбат баҳалы қағазлар базары ҳақында»ғы ыызамның 34–35-ст-да усы ҳуқықтың әмелге асырылыўы тәмийинленген.

Мүлк ҳуқықын дизимнен өткерийў усылың әмелге асырыўдың ҳуқықый механизми көп тәреплеме жетерли дәрежеде тәртипке салынған акционерлер реестри ҳәм оны жүргизийў қағыйдасы ҳәмде процесслерин өз ишине алады.

Бириншиден, акционерлер реестри дизимге алынған акция ийелериниң оларға тийисли ийеси жазылған қымбат баҳалы қағазлар саны, номинал баҳасы ҳәм категориясы көрсетилген, ҳәр қандай белгиленген мүддеттеги жағдайға көре дүзилген ҳәмде бул акция ийелери оларға тийисли қымбат баҳалы қағазлардың саны ҳәм категориялары дурыс екенлигин анықлаў имканиятын беретутғын дизим болып табылады¹⁷.

Екиншиден, жәмийеттиң өзи ямаса арнаўлы реестрши (реестр сақлаўшы) акционерлер реестрин сақлаўшы болыўы мүмкин. Бунда ыызам әпиўайы акция ийелери есапланған акционерлери 500 ҳәм оннан көп болған жәмийет реестр жүргизийў ҳәм сақлаўды қәнигелескен реестр сақлаўшыға (дизимге алыўшыға) шәртнама тийкарында тапсырыў шәрт екенлигин беккемлейди.

Үшиншиден, ыызамшылық реестр жүргизийўдиң арнаўлы формасын (мысалы, хўжетли ямаса электрон), есабатларды жүргизийў ҳәм усыныс етиў

¹⁷ "Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғриси-да"ги қонуннинг 47-моддаси

тәртибин, реестр сақлаушысының хуқық хәм жуапкершиликлери мәселелерин орнатады.

Солай етип, Өзбекстан Республикасы Нызамшылығы корпоратив баскарыў принциплерине улыўма сай келетуғын мүлк хуқықын дизимге алыўдың жетерли дәрежеде тәртипке салынған усылын өзинде сәўлелендиреди. Соның менен бирге, атап өтиў орынлы, мүлк хуқықын дизимге алыў беккемлиги жәмийеттиң реестрин сақлаушысына (сыртқы дизимге алыўшы болған жағдайларда) бул дизимдеги мағлыўматлардың сыпатлы хәм исенимли сақланыўы болса көбинесе акционерлердиң (инвесторлардың) мүлк хуқықын тәмийинлеўдиң усы усылына болған мүнәсебетине байланыслы болады.

Акционерлик жәмийети реестри жәмийеттиң өзи тәрэпинен жүргизилетуғын көп ғана жағдайларда хәм жоқары дәрежеде реестрди қадағалаў администрация қолында болады хәмде нәтийжеде реестрден акционерлерди өшириў, акционерлерге тийисли жәмийеттеги мүлк үлесин өзгертириў хәм мүлк хуқықының басқа бузылыўы жағдайлары ушырасады. Бундай жағдайда акционерлер мүлк хуқықларын тәмийинлеўдиң беккемлиги мүлк хуқықын қорғаўшы нызамшылық хәм усындай қорғауды тәмийинлеўши мәмлекетлик органлары системасы (судлар, Мәмлекетлик Мүлк Комитети)на жүклетиледи.

Акционерлердиң акцияларын жайластырыў хәм бериў хуқықы да олардың ахмийетли хуқықларынан бири болып есапланады. Инвестордың тийкарғы хуқықы сыпатында ол жуўапкершилиги шекленген жәмийетке қарағанда акционерлик жәмийетинде үлеслерин жатластырыў еркинлиги тәрэпинен акционерлик жәмийетиниң өзгешелигин тастыйқлайды. Усы хуқық Пухаралық кодексиниң 6-бабында бекитилген болып, онда пухаралық хуқықы объектлери, соның менен бирге, қымбат бақалы қағазлардың айланыста болыўы бериледи.

Буннанда басқа, қымбат бақалы қағазлардың (акциялардың) айланыста болыўын олардың хуқықый тәбияты хәм еркин жатластырыўынан келип шығады¹⁸. Еркин жатластырыўға қарағанда айрым шеклеўлер жабық түрдеги

¹⁸ Карагусов Ф. Ценные бумаги и деньги в системе объектов гражданских прав. – Алматы, 2002. – 271 б.

акционерлик жәмийетлеринде болууы мүмкин, бирак бундай жәмийетлерде акция ийесинин акцияны улуу жатластыруу шекленбестен, ал оны баска тәрепке сатуу ямаса баскаша жатластыруу дан алдын жәмийеттин баска қатнасуушылары тәрепинен оны сатып алуу шекленеди.

Еркин жатластыруу барасында ызамшылықта баска шеклеулер нәзерде тутылмайды хәм усы шеклеулерден баска жәмийет уставы ямаса баска норматив хуқықый хуҷжетлерди нәзерде тутылған шеклеулер хақықый емес деп табылууы мүмкин.

Ызамның 106-107 статьяларына тийкарланып, акционерлер, сондай ақ, жәмийеттин уставы ямаса оған уқсас баска хуҷжетлерине өзгертируу хәм қосымшалар киргизуу, ири шәртамалар дүзиу сыяқлы корпорациядағы өзгерислерге тийисли қарарлар хақында мағлыуыматлар алуу хуқықына да ийе.

Ызамшылықта акционерлердин усы хәмде баскада хуқықларын қорғаудың түрли институтлары нәзерде тутылған. Ызамның 114-статьясына тийкарланып «Акционерлердин хуқықлары»:

- усы Ызамда белгиленген хәм уставда нәзерде тутылған жууапкершиликлерин орынлау арқалы эмитент(акционерлик жәмийетлери басқаруу органлары):

- ызам хуҷжетлерине мууапық инвестиция институтлары хәм фонд биржалары:

- қымбат бағалы қағазлар базары профессионал қатнасуушыларының көңилли бирлеспелери:

- қамсызландыруу шөлкемлери:

- мәмлекет тәрепинен қымбат бағалы қағазлар базарын тәртипке салуу хәм мууапықластыруу бойынша уәкиллик берилген орган:

- аудиторлық шөлкемлери:

- хуқықты қорғау органлары тәрепинен қорғалады.

Акционерлер хәм қымбат бағалы қағазлар базарының баска субъектлери ортасында келип шығатуғын келиспеушиликлер суд тәртиби менен шешиледі».

Усы нормаларға тийкарланған түрде акционер өз хуқық хәм ыызамлы мәплерин қорғаў мақсетинде түрли хуқықыў усыллардан пайдаланыўы мүмкин.

Бириншиден, акцияларды сатып алыў, жәмийет устав фондының кеминде 10 пайыз акциясына ийе болған ҳалда акционерлердин нәўбеттен тысқары жыйналысын шақырыўды талап етиў, корпорацияның басқарыў органларын қәлиплестириўде қатнасыў сыяқлы өзиниң шөлкемлестириўшилиқ хуқықларынан пайдаланыўы мүмкин.

Екиншиден, өзин қорғаўды сорап тийисли мәмлекетлик органларға, мысалы, Өзбекстан Республикасы Мәмлекетлик Мүлк Комитети хәм хуқықты қорғаў органларына мүрәжаат етиўи мүмкин.

Үшиншиден, акционер суд қорғаўынан пайдаланыў хуқықына да ийе. Бул биринши орында киши акционерлерге көбирек тийисли болады. Үлкен мұғдардағы акциялар пакетине ийе болған ири акционерлер басқарыў органларына өзлери сайлаған шахслар тәрөпинен керекли қарар шығарылыўы арқалы өз хуқықларының унамлы түрде қорғалыўын әмелге асырыўлары мүмкин. Бирақ корпорация басқарыўының хәрөкетлери акционерлерге зыян жеткерген жағдайларда қәлеген акционер судқа мүрәжаат етиўи мүмкин.

1.2. Акционерлер хуқықлары системасы.

Бул хуқықларды шәртли түрде екиге ажратыў мүмкин. Бириншиси - бул акционердин жәмийет жумыслары хақында тийисли мағлыўматқа ийе болыўы, оның шөлкемлестириўши хұжжетлери менен танысыў, акционерлер улыўма жыйналысында қатнасыў ушын керек болған мағлыўматларды өз ўақтында хәм толығы менен алыў хуқықы. Екиншиден – бул жәмийет тәрөпинен эмиссия әмелге асырылып атырған ўақытта мағлыўмат алыў хуқықы. Бул жерде акционерлердин хуқықлары менен биргеликте ҳар бир инвестордың жәмийетке жаңа инвестициялар киргизиўдин мақсетке муўапықлылығы бойынша мағлыўматқа ийе екенлиги сыпатында акционер эмиссия процессинде оның хуқықлары бузылған жағдайларда ыызам менен тәмийинленген қорғаў

усылларынан пайдаланыў мақсетинде эмиссия өткерилиўиниң тийкарғы басқышлары хаққында өз ўақтында мағлыўмат алыў ҳуқықына ийе.

Акционердин жәмийет жумыслары хаққындағы мағлыўматқа болған ҳуқықлары. Акционерлик жәмийети акционерлерге акционерлик жәмийети хаққындағы ыызамда санап өтилген ҳужжетлер менен танысып шығыў имканиятын жаратыўы тийис. Бундай ҳужжетлерге ең дэслеп жәмийет уставы ҳәм оны шөлкемлестириў хаққындағы қарар, жәмийетте ҳәм оның органларында жумысты алып барыўды тәртипке салыўшы ишки ҳужжетлер, жыллық финанслық есабат, жәмийет акционерлери улыўма жыйналысы протоколлары, акциялардың эмиссия брошюралары сыяқлылар киреди. Әҳмийетли жери, усы мағлыўматлар дизимине жәмийеттиң уставы, акционерлер улыўма жыйналысы, бақлаў кеңеси ямаса жәмийеттиң басқарыў органлары қарарларына тийкарланған қосымша мағлыўматлар да киргизилиўи мүмкин.

Акционерлерди туўрыдан - туўры мағлыўмат пенен тәмийинлеў менен бир қатарда барлық ашық түрдеги акционерлик жәмийетлердеги ҳәр жылы жыллық есабат ҳәм ыызамда көрсетилген басқа мағлыўматларды баспадан шығарыўлары шәрт. Бундай баспаның әҳмийети биринши гезекте мағлыўматды акционерлерге жеткерий болып есапланады, себеби Ыызамның 92-статьясы 1-пункти мағлыўматларды усы жәмийеттиң барлық акционерлери ушын қолай болған ғалаба хабар қуралларында басып шығарыўды нәзерде туталды. Басқа тәрәптен алып қарасақ, мағлыўматты мәжбүрий ашқара етиў базар ушын кәўипли болыўы да мүмкин, себеби бул жерде компанияның бәсекелесиў дәрежеси шекленеди ҳәм коммерциялық сыр менен корпорация искерлигиниң ашқаралығын тәмийинлеў ортасындағы шегараны анықлаў қыйын ўазыйпа есапланады¹⁹.

Жәмийет тәрәпинен акционердин талабына көре усынылатуғын сондай ақ, басып шығарылатуғын ҳужжетлер ишинде Ыызам жәмийеттиң аффилиланған

¹⁹ Радыгин А., Энтов Р. Институциональные проблемы развития корпоративного сектора: собственность, контроль, рынок ценных бумаг. – М., 1999. Қараң: <http://www.iet.ru>

шахслары (олардың ийелигиндеги акциялар түрі хәм санын көрсеткен халда) дизиминде келтирип өтеди.

Жәмийеттиң қарарларын қабыл етиўде унамлы түрде қатнасыў ушын акционер және кимлер акционер есапланыўы хәмде қанша мўғдарда акция бар екенлигин билиўи тийис. Нызам акционерлер улыўма жыйналысында 10 пайыз даўыс бериўши акцияларға ийе болған акционерлерге акционерлер улыўма жыйналысында қатнасыў хуқықына ийе болған акционерлер дизими менен танысып шығыў хуқықын береді. Бул норма бир тәрәптен ийелик етип турған акциясы мўғдары улыўма жыйналыста қарар қабыл етиўге тәсир жасаўы мүмкин болған акционерлерге басқа акционерлер ҳаққында мағлыўмат алыў имканиятын берсе, екинши тәрәптен, акционерлер ортасында акциялардың бөлистирилиўи ҳаққындағы мағлыўмат өз-өзинен қарсыласлары ушын коммерциялық бағаға ийе болыўын да есапқа алыў тийис.

Соған қарамастан, қымбат баҳалы қағазлар базарының жумыс алып барыў механизмлери ҳаққындағы Нызамнан сондай жуўмаққа келиў мүмкин, акционер хәттеки номинал сақлаўшы да қәлеген ўақытта реестр сақлаўшысынан дизимге алынған барлық қымбат баҳалы қағазлар ийелери хәм олар ийелигиндеги қымбат баҳалы қағазлар саны, түрі хәмде номинал баҳасы ҳаққындағы мағлыўматларды алыўы мүмкин. Бул жерде тек ғана бир шәрт, яғңый, олда болса, акционер ямаса номинал сақлаўшының даўыс бериўши акцияларының 1 пайызынан көбирек бөлегине ийе болыўы кереклиги белгиленген.

Акционерлик жәмийети тәрәпинен акцияларға алмастырылатуғын қымбат баҳалы қағазлар шығарылғанда акционердин мағлыўмат алыўға болған хуқықы. Әмелдеги нызамшылық жәмийет тәрәпинен қымбат баҳалы қағазлар эмиссиясы әмелге асырылып атырған бир ўақытта жәмийет ең кең аудиторияға усыныўы тийис болған мағлыўматларға әсиресе қатаң талаплар қояды. Бундай жағдайда мағлыўматларды әшкар етиў инвесторларға қолайлы инвестициялық қарарлар қабыл етиў имканиятын жаратқан халда олардың хуқықларын қорғаў усылы болып есапланады. Акциялар эмитенти сыпатында

акционерлик жәмийети тәрәпинен мағлыұматты әшкара етиұден мақсет – оның инвесторлары, акционерлериниң ҳуқықларын қорғаұ болып есапланады²⁰.

Акционерлер ушын эмиссия ҳаққында оның дәслепки басқышларынан баслап хабардар болыұ әҳмийетли болып табылады. Сонлықтан да акционерлик жәмийетлери ҳаққындағы Нызамның 52-статьясы 4-пункти күн тәртибине акцияларға алмастырылатуғын қымбат баҳалы қағазлар ямаса акцияларды жайластырыұ мәселеси қойылған акционерлер улыұма жыйналысын өткерийге таярлық басқышының өзинде ақ акционерлерге басқа материаллар менен бир қатарда көрсетилген қымбат баҳалы қағазлардың базар баҳасын анықлаұ ҳаққындағы бақлаұ кеңеси қарары, кворум ҳәм даұыс бериұ нәтийжелерин өз ишине алған бақлаұ кеңеси жыйналысының протоколы усыныс етилиұи тийис.

Қымбат баҳалы қағазлар ашық жазылыұ жолы менен жайластырылған жағдайларда эмитент қымбат баҳалы қағазлар шығарыұ жуұмақларының дизимге алынғанлығы ҳаққындағы усы есабат менен қай жерде танысыұ мүмкин екенлигин көрсеткен ҳалда мағлыұматты басып шығарыұи шәрт. Қымбат баҳалы қағазлар шығарыұды мәмлекетлик дизимнен өткерий менен бирге эмиссиясы брошюрасы да дизимнен өткерилген болса, эмитент шығарыұ жуұмақлары ҳаққындағы есабатдағы мағлыұматлар ҳаққында хабарландырыұ бериұи тийис. Бул қағыйда қымбат баҳалы қағазлар баҳасы толығы менен төленбегенше ҳамде қымбат баҳалы қағазлар шығарыұ жуұмақлары ҳаққындағы есабат дизимнен өткерилмегенше оның ийеси тәрәпинен қымбат баҳалы қағазлар менен байланысly шәртнамалар дүзилиұиниң қадағаланыұи мүнәсибети менен жәнеде әҳмийетлирек болып қалды.

Эмитент тәрәпинен есабатты дизимнен өткерий ҳаққындағы мағлыұматты баспада жәриялаұ мәжбуриятының белгили дәрежеде орынланғанлығы акционерлерге акциялар қайсы ўақыттан баслап нызамлы түрде жатластырылған (бегоналаштирилиши)лығы ҳаққында өз ўақтында хабардар болыұын тәмийинлейди.

²⁰ Steven Huddart, John S. Hughes, Michael Williams. Incentives for Public Disclosure by Corporate Insiders. – April 5, 2001. <http://www.smeal.psu.edu/faculty/huddart>

Демек, эмиссия процессинде мағлыұматларды әшкар етиұ системасы хәр бир акционер ол ҳаққында жетерли дәрежеде мағлыұмат алыұы мүмкин болған дәрежеде дүзилген хәм егер оның пикиринше, эмиссия нәтийжесинде оның хуқықлары бузылған ямаса бузылыұы мүмкин болған болса, ол тийисли мәмлекетлик органы ямаса судқа мүрәжаат етиұи мүмкин.

Инвестордың мағлыұматларға болған хуқықларының анық бузылыұы қандай болыұы мүмкинлиги инвесторлардың хуқықларын қорғаұ хаққындағы нызамда белгиленген. Бул – эмитент брошюрасына қол қойған эмитенттың мәнсепдар шахслары, онда көрсетилген мағлыұматларды тасыйықлаған бахалаұшылар хәм аудиторлардың эмиссия брошюрасындағы хақыйқатқа туұры келмейтуғын ямаса шалғытыұшы мағлыұматларды көрсетиұ нәтийжесинде инвесторларға жеткерилген зыян ушын жуұапкерлиги болып табылады. (Нызамның 8-статьясы).

Зыянды өндирип алыұ хаққындағы мәселени қойыұ менен бирге, олардың мұғдарын дәлиллеп беріұ талап етиледі. Соны да есапқа алыұ керек, бундай даұалар бойынша қымбат бахалы қағазлар жайластырылған күннен баслап 3-жыл ишинде қысқартырылған 1-жыллық даұа мүддеті орнатылған. (Нызамның 5-статьясы 5-пункти).

Әмелиятта пуқаралық-хуқықый даұалар киритиұ орнына көбирек социаллық-хуқықый характердеги жаза мағлыұматты әшкар етиұин тәмийинлеұдың тийкарғы усыллары болып есапланады. Бунда мағлыұматты әшкар етпегенлик ушын субъектлер категориясын анықлаұ беккем теориялық мәселе болып есапланады. Әдетте, эмитент, яғный акционерлик жәмийети тәрөпинен бахалы қағазлар шығарылғанда акционерлик жәмийетиниң өзи бахалы қағазлар базарында мағлыұматты әшкар етиұге мәжбур болған шахслардан бири есапланады²¹.

Акциялар хәм акцияларға алмастырылатуғын қымбат бахалы қағазлар шығарыұ процессинде акционерлердиң хуқықлары. Жоқарыда

²¹ Ғуломов С.С. Корпоратив бошқаришининг хукукий муаммолари: назария ва амалиёт. – Т.: ТДЮИ, 2004. – 224 б.

атап көрсетилгениндей, акционерлик жәмийети жайластырылған акциялардың номинал баҳасын асырыў хәм қосымша акциялар жайластырыў арқалы өз устав фондын көбейтиреди. Буның ушын жәмийеттиң уставына тийкарынан қымбат баҳалы қағазлар шығарыў ҳаққында акционерлер улыўма жыйналысы ямаса бақлаў кеңесиниң қарары шығарылыўы тийис. Егер бундай қарар акционерлердиң Нызамда нәзерде тутылған ҳуқықлары бузылған жағдайда шығарылған болса, қарарды ҳақыйқый емес деп табыў ҳаққында даўа қозғатылыўы мүмкин.

Улыўма қағыйдаға көре, қосымша акцияларды жайластырыў нәтийжесинде акционерлерге тийисли акциялар муғдары бир тегис болмаған түрде өзгериўи мүмкин. Бирақ, акционерлик жәмийетлери ҳаққындағы Нызамының 40-статьясына муўапық, жәмийет уставында ҳақы төленедиген ашық түрдеги жазылыў өткерилген жағдайларда даўыс бериўши акциялар ийелериниң акциялар ямаса акцияларға еркин алмастырылатуғын қымбат баҳалы қағазларды өз үлеслерине сай жеңиллестирилген түрде сатып алыў ҳуқықлары жәмийет уставында нәзерде тутылыўы мүмкин. Бундай жазыўлар акционерлик жәмийетлери уставларында көп ушырасады. Бирақ, уставта тийисли жазыўлар болған жағдайларда да ҳәр бир айрықша жағдайда акционерлер улыўма жыйналысы жеңиллестирилген ҳуқықты бир жылға шекемги мүддетке қоллаў ҳаққында қарар шығарыў имканиятына ийе болады. (Нызамның 40-статьясы 2-пункти).

Егер акционерлик жәмийетиниң уставында жеңиллестирилген ҳуқық ҳаққында жазыў болмаса ямаса акционерлер улыўма жыйналысы жеңиллестирилген ҳуқықты қолламаслық ҳаққында қарар шығарған болса, акционер қосымша шығарылып атырған қымбат баҳалы қағазларға қарағанда әпиўайы инвестор сыяқлы ҳуқықларға ийе болады.

Эмиссия процесси қымбат баҳалы қағазлар базары ҳаққындағы Нызам хәм оларды орынлаў мақсетинде шығарылған қымбат баҳалы қағазлар базары ислеўин муўапықластырыў хәм қадағалаў орайының ҳужжетлери тийкарында тәртипке салынады. Қымбат баҳалы қағазлар эмиссиясы менен байланыслы

айрым қосымша шеклеулер қымбат бағалы қағазлар базары хақындағы Нызамда да белгилеп берилген. Эмиссия бир неше дизимге алыў қымбат бағалы қағазлар шығарылыўын дизимге алыўыды, эмиссия брашюрасын дизимнен өткерийў (егер бул қымбат бағалы қағазлар базары хақындағы нызамның 19-статьясына муўапық талап етилсе) сыяқлы процесслерди өз ишине алады.

Қымбат бағалы қағазлар базары жумыс алып барыўын муўапықластырыў хәм қадағалаў орайының мағлыўматларына көре, эмиссия брошюрасында керекли мағлыўматлардың болмаслығы ямаса хақыйқатқа туўры келмейтуғын мағлыўматлардың болыўы дизимнен өткерийўди бийкар етиўдиң көп тарқалған тийкары болып есапланады. Қымбат бағалы қағазлар шығарыў хәм эмиссия брошюрасын дизимнен өткерийўди бийкар етиў хақындағы қарар бойынша суд тәртибинде шағым арза берилийи мүмкин хәм атап өтиў орынлы, қымбат бағалы қағазлар базары жумыс алып барыўын муўапықластырыў хәм қадағалаў орайы жуўапкер сыпатында қатнасатуғын көплеген суд процесслери қымбат бағалы қағазлар шығарыў бойынша дизимнен өткерийўди бийкар етиў менен байланысly.

Қымбат бағалы қағазларды жайластырыў тамамланыўы менен жәмийетте тастыйқланған есабат та дизимнен өткерийў ушын усынылады. Егер усы ўақытқа шекем эмиссия процессинде эмитент тәрепинен нызамшылық талапларының бузылыў жағдайлары ямаса қымбат бағалы қағазлар шығарыў дизимге алынған хўжетлерде хақыйқатқа туўры келмейтуғын мағлыўматлардың барлығы анықланса, есабатты дизимнен өткерийў бийкар етилиўи мүмкин, ал бул жағдай болса, қымбат бағалы қағазларды шығарылмаған деп табыў ушын тийкар болады.

Қымбат бағалы қағазларды шығарыў бойынша нызам талапларына әмел етилмегенлиги есабатды дизимнен өткергеннен соң мәлим болса, қымбат бағалы қағазларды шығарыў суд қарарына көре хақыйқый емес деп табылыўы мүмкин. Егер қымбат бағалы қағазлар шығарылғанлығы хақыйқый емес ямаса шығарылмаған деп табылған болса, эмитент бундай қымбат бағалы қағазларды сатыў арқалы алған ақшаларды хәм басқа мал-мүлкти өз ийелерине қайтарыўы

тийис. Кайтарыў қағыйдалары биринши нәўбетте шығарылмаған деп табылған қымбат баҳалы қағазлар ийелериниң ҳуқықларын қорғаўға жөнелтирилген.

Қымбат баҳалы қағазлар базары ҳаққындағы нызамға муўапық, бундай кайтарыў ҳаққында Нызам ислеп шығылған. Бырақ ол шығарылмаған деп табылған қымбат баҳалы қағазлар ийелериниң ҳуқықларын жетерли дәрежеде қорғай алмайды.

Бириншиден, нызамның 4.1 пунктине муўапық, инвестицияланған барлық қураллар олардың қандай формада мал - мүлк ямаса ақша түринде киргизилгенлигине қарамастан, ақша түринде, валютада киргизилген қураллар болса сум менен кайтарылыўы тийис.

Екиншиден, Нызамның 4.2-пунктине муўапық, инвестиция қураллары баҳасы оларға төленген ҳақы мўғдары тийкарында кайтарылады, соған қарамастан, олар бир ўақытта төленбей, Нызам бойынша 5 ай мүддет белгиленген бир қатар ҳәрекетлер орынланғаннан кейин ғана әмелге асырылады. Бундай қағыйдалар Пухаралық Кодексиниң тийкарсыз байлық арттырыў ҳаққындағы нормаларына қарсы болады.

Қымбат баҳалы қағазлар ийеси ҳақыйқатында да өзи төлеген ҳақын алыў ҳуқықына ийе болады, бирақ бул ҳақы қымбат баҳалы қағазлар шығарыў ҳақыйқый емес ямаса шығарылмаған деп табылған сәнеден баслап төленген қураллар кайтарылған сәнеге шекем Пухаралық Кодексиниң 419 статьясы 3-бөлими қағыйдаларына тийкарланып, өзгелер мүлкинен пайдаланғанлық ушын пайызды есапқа алынған түрде қайтарылыўы тийис. Мал-мүлке келгенде, Пухаралық Кодексиниң 114 статьясына муўапық, натура көринисинде қайтарылыўы керек. Кайтарылып атырған қураллардың мўғдары бойынша келиспеўшилиқ келип шыққан жағдайда қымбат баҳалы қағазлар ийеси судқа мүрәжаат етиўи мүмкин.

Солай етип, әмелдеги нызамшылық акционерлердиң ҳуқық хәм нызамлы мәплерин қорғаў бойынша мәмлекетлик органлардың, әсиресе, судтың, белсене әхмийетин нәзерде тутарды.

2-БАП. АКЦИОНЕРЛЕР ҲУҚУҚЛАРЫН ҚОРҒАҰ БАРЫСЫНДАҒЫ МӘМЛЕКЕТЛИК ОРГАНЛАРДЫҢ ҰАЗЫЙПАЛАРЫ

Акционерлер, инвесторлар хәм корпорация хәм де қымбат баҳалы қағазлар базары жумысларына тартылған басқа физикалық хәм юридикалық шахслардың хуқық хәм нызамлы миннетлерин қорғау туурысында Қымбат баҳалы қағазлар базары ислеуин мууапықластырыу хәм қадағалау орайы хәм суд сыяқлы ұазыйпалы мәмлекет органлары белсене қатнасады.

2.1. Акционерлер хуқықларын тәмийинлеуде қымбат баҳалы қағазлар базары искерлигин мууапықластырыу хәм қадағалау Орайының орны

Ўәжилликли мәмлекет органы сыпатында усы Орай қымбат баҳалы қағазлар базары тарауында мәмлекет сиясатын әмелге асыруу, оның қатнасыушылары жумысын тәртипке салыу хәм де олардың хуқық хәм нызам талапларын қорғау сыяқлы ұазыйпаларын әмелге асырады²².

Орайдың мағлыұматларына қарағанда²³, 2009 жыл дауамында эмитентлер тәрөпинен қымбат баҳалы қағазлар хәм есабатлар ҳаққында мағлыұмат шығармағанлығы ямаса өз уақтында шығармағанлығы ушын сондай-ақ, мәмлекетлик қадағалау органларына есабат ямаса мағлыұмат бермегенлиги ушын 50 қымбат баҳалы қағазлар базары қатнасыушысына 11497, 5 мың сұмлық, Қымбат баҳалы қағазлар шығаруу хәм айланыста болыуының белгиленген тәртибин бузғанлығы ушын 12 акционерлик жәмийетине 4900,0 мың сұмлық, Орайдың көрсетпелерин орынламағанлығы ушын болса 8 қымбат баҳалы қағазлар базары қатнасыушыларына 1680,0 мың сұмлық экономикалық жаза шаралары қолланылды.

Орай тәрөпинен анықланған хуқықбузарлықлар анализи сонны көрсетеди, барлық хуқықбузарлықлардың 150 и эмиссия проспектин шығармағанлығы, 158

²² «Өзбекстан Республикасы Мәмлекетлик мүлк комитети қасындағы қымбат баҳалы қағазлар базары ислеуин мууапықластырыу хәм қадағалау Орайы ҳаққында»ғы Реже.

²³ Орайдың 2010 жылғы архив мағлыұматлары.

и жәмийет акционерлерлердин улыўма жыйналысы хәм жәмийет жыллық есабатының Ғалаба хабар куралларында шығармағанлығы, 169 ы акционерлер реестрин жүритиў талапларын бузыўы, 187 и дивидендлерди төлемегенлиги, 31 и қадағалаў органларына жыллық есабатын тапсырмағанлығы, 36 сы акцияларды сатып алыў мүддетлерин бузыўы, 22 си улыўма жыйналыс кворумына әмел қылмағанлығы, 108 и дивидендлер төленийи ҳақында мағлыўматты ғалаба хабар куралларында жәрия етпегенлиги, 101 де даўыс бериў бюллетеньлериниң жоқлығы, 49 акционерлер реестрине киритиўди бийкарлағанлығы, 13 и сан хәм жеке курам тәрәпинен жәмийеттиң басқарыў органларын шөлкелестириў қағыйдаларын бузғанлығы, 49 ы өткерилип атырған мәжилислердиң даўамлылығын сақламағанлықта, 45 и мәжилисте қатнасыў ушын исеним қағазларының болмаўы, 2804 де акционерлер хәм қымбат баҳалы қағазлар базарының басқа қатнасыўшыларының ҳуқықларының басқа түрдеги бузылыўларынан ибарат.

«Өним базарларында монополиялық жумысларын шеклеў хәм бәсеки ҳақында»ғы Өзбекстан Республикасы Нызамы өлшемлерин бузыў жағдайларының алдын алыў мақсетинде Орай тәрәпинен қымбатлы қағазлар базарының барлық қатнасыўшыларына олардың бир эмитент устав фондындағы акциялардың 35 пайызынан көп муғдарын сатып алыныўына жол қоймаў ҳақында көрсетпе берилди.

Орай тәрәпинен акционерлер ҳуқықларын қорғаў ҳақында арзаларды көрип шығыў әмелияты анализи акционерлер ҳуқықлары тийкарынан акционерлердиң улыўма жыйналысын өткериў, акционерлердиң реестрин жүргизиў хәм дивидендлер төлеў тәртиплери мәселесинде бузылыўшылығын көрсетти.

Мысалы, Орай тәрәпинен "Маиший техсоз" ААЖ ниң ири акциялар пакети акционери есапланған "Олмос" ЖАЖ ниң акционерлериниң улыўма жыйналысын өткекриўде акционерлердиң бир қатар ҳуқықлары бузалып атырғанлығы ҳақындағы арзасы көрип шығылды. Өткерилген тексериўлер нәтийжелерине қарағанда "Маиший техсоз" ААЖ не ҳуқықбузарлықларды

тоқтатыў хәм Өзбекстан Республикасы ызыамшылығына тийкарланып акционерлердин нәўбеттын тыс мәжлисин өткерий ҳаққында көрсетпе берилди.

"Нон Паста" ААЖ акционеринен де акционерлердин улыўма мәжлисинде ызыам талапларының бузылғанлығы ҳаққында усындай арза алынған. ААЖне қымбат бахалы қағазлар ҳаққындағы норматив ҳуқықый ҳужжетлерге тийкарланып ҳуқықбузарлықты тоқтатыў ҳаққындағы көрсетпе жиберилген. "Автотранс маркетинг" ААЖ ниң "Бахт хизмати" АЖне қарай мүрәажетинде 1999 жыл жуўмағына қарап "Бахт хизмати" АЖде акционерлердин улыўма мәжлиси өткерилмегенлиги көрсетилген. "Бахт хизмати" АЖ тәрөпинен берилген материаллардан келип шығылатуғын болса, 2009 жыл 17 апрельде акционерлердин улыўма мәжлиси өткерилген. Бирақ АЖ акционерлериниң арзасына көре акционерлердин усы мәжлиси өткерилгенлигин тастыйықлаўшы ҳужжетлер қалбекилестирилген. Усы фактқа анықлық киритий мақсетинде Орай тийисли материалларды ҳуқық қорғаў органларына тапсырды.

"Фойкон" ХИФи хатында оны "Зангори экран" АЖ акционерлер реестрине акционер сыпатында киритий бийкар етилгенлиги ҳаққында баян етилген. Материалларды үйрениў даўамында усы бийкарлаўдың тийкарсыз екенлиги мәлим болды. Орай тәрөпинен "Фойкон" ХИФ сын "Зангори экран" АЖ акционерлер реестрине ызыамда белгиленген тәртипте киритий ҳаққында көрсетпе берилди.

2009 жыл ноябрь айында Орайға "Ўзбекгазсувқурилиш" АЖ гүзетий кеңеси ағзасы тәрөпинен гүзетий кеңеси мәжлиси ызыамсыз тәризде өткерилгенлиги ҳаққындағы хат пенен мүржет етилди. Тийисли ҳужжетлердин үйренилиўи гүзетий кеңеси мәжлисин өткерий барысында кворум бар болмағанлығын хәм усы менен ҳәрекеттеги ызыамшылық талаплары бузылғанлығы анықланды. Нәтийже де Орай тәрөпинен өткерилген гүзетий кеңеси мәжлисининг қарарын бийкар қылыў хәм гүзетий кеңесиниң жаңадан мәжлисин шақырыў ҳаққында көрсетпе берилди.

Бундай мысалларды көплеп келтирий мүмкин. Олар Жүз берип атырған

хуқықбузарлықлар хэм акционерлердин хуқықларын қорғаўда Орайдың орнын анық көрсетип турады.

2.2. Суд қорғаўы.

Акционерлердин хуқықлары хэм нызамлық миннетлерин суд арқалы қорғаў куралы ҳаққында сөз кеткенде соны өз-алдына атап өтиў керек, бул биринши нәўбетте көбирек киши (миноритар) акционерлерге тийисли болады. Жетерли муғдардағы акцияларға ийе болған акционерлердин улыўма мәжилисинде тийисли тийисли қарарлар шығарыўда қатнасыў, сондай-ақ олар тәрөпинен басқарыў органларына сайланған шахслар арқалы өз хуқықларын нәтийжели қорғаўы мүмкин. Бирақ акционерлерге зыян жеткерийўши басқарыўшылардың миннетлери кесилиўи ҳаққында сөз кеткен жағдайда питимлерди ҳақыйқый емес деп табылыўын сорап қөлеген акционер, соның ишинде қадағалаў пакети басқарыўшысы да судқа мүрәжет етиўи мүмкин.

Суд органлары бир неше акционерлик жәмийетлерде акционерлердин хуқық хэм мәплерине зыян келтиретуғын бир қатар нызам бузылыў жағдайларын анықлаган хэм алдын алған.

Мәселен, 2003 жыл «Ўзметалсавдо» ААЖда оның устав фондына өзгерис киритиў ҳаққында қарар қабыллаған акционерлердин гезектен тысқары жыйыналысы өткизилген. Лекин бул жыйыналыста Нызамда белгиленген кворум тәмийинленбегенлиги ушын Ташкент қаласы Шайхонтохур районлар аралық пуқаралық ислери бойынша суды бул жыйыналыстың қарарын бийкар еткен²⁴.

2009 жыл 30 июльда Ташкент қалалық хожалық суды «Спротлото Лтд» қоспа кәрханасы акционерлериниң 16.07.2009 жыдагы гезектен тысқары жыйыналысының усы қоспа кәрхананың бас директорын тайынлаў ҳаққындағы қарарын бул жыйыналыс өткизилиўи ҳаққында барлық қатнасыўшылар хабардар болмағанлығы себепли бийкар етти. Бул қарар Нызамда белгиленген

²⁴ Ташкент қаласы Шайхонтохур районлар аралық пуқаралық ислери бойынша судының 2003 жылгы архив мағлыўматлары.

3/2 бөлеги даўысқа қарсы рәуиште 60% даўыс пенен қабылланған²⁵.

Соның менен бирге, хәзирше Өзбекстанда акционерлер хуқықларын қорғаўдың суд әмелияты енди формалана баслады, соның ушын ол бул барадағы нызамшылықтың қурамалы ямаса нзалары жағдайларын шарықлаў ушын жетерли материал менен тәмийинлей алмайды. Көплеген нызалы ҳалатлар еле жетилистирилмеген хәм судта көрилмеген, оның барлық басқышларынан өтпеген.

Акционерлердің хуқық хәм миннетлериниң суд қорғаўы механизми әмелиятта ислеўи ушын акционерлердің де актив хәрекетлери, олардың нызамда беккемленген өз хуқық хәм миннетлерин суд арқалы қорғаў барасындағы умтылыўлары талап етиледи. Бирақ хәзирше акционерлер массасы тәрeпинен бундай активликлер ушыраспай атыр. Акционерлер ортасында физикалық шахслар сезилерли муғдарда екенлиги хәм олардың көпшилиги меншиклестирилиў нәтийжесинде өзлери ушын күтилмеген ҳалда акционер болғанлықларын есапқа алыў лазым.

Исбилермен атамасына ийе болмаған пукаралардың хуқықларын қорғаў хожалық судлары тәрeпинен емес, бәлким улыўма юрисдикция судлары тәрeпинен әмелге асырылады. Бирақ финанслық пирамидалар ҳаққындағы ислерин есапқа алмаған ҳалда ол жерде бундай ислер кем ушырасады. «Еки юрисдикциялық» машқаласының өзи де өз алдына итибарды талап етеди. Улыўма юрисдикциялы судлар хәм хожалық судлары ортасында тийислилик мәселеси усы байланыс субъектлери қурамынан келип шығып хал етиледи. Еки суд әмелияты барасындағы бул тәртип көп жағдайларда әмелий машқалаларға хәм судлар тәрeпинен акционерлер хуқықларын қорғаўының бийкар етилиўинеалып келеди. Юридикалық шахс есапланған акционерлердің арзасына тийкарланып қозғатылған ислер физикалық шахс болған акционерлер хуқықларына да тийисли болғанлығы себепли тек ғана биринши инстанция судлары емес, бәлким кассация инстанциясы судлары да көм жағдайларда исти хожалық судына тийисли емес деп тән алады.

²⁵ Ташкент қалалық хожалық судының 2009 жылғы архив мағлыўматлары

Акционерлик жәмийетлер ҳақындағы нызамда акционерлер тәрәпинен өзлериниң ҳуқық хәм нызамлық миннетлерин суд арқалы қорғаў ушын қолланатуғын бир қатар қағыйдалар нәзерде тутылған. Бул жерде акционерлер, биринши гезекте миноритар акционерлер ҳуқықларын суд арқалы қорғаўдың төменде көрсетилген тийкарғы қуралларын көрсетиў мүмкин:

- 1) акционерлердиң улыўма жыйналысы хәм басқа акционерлик жәмийетиниң басқа басқарыў органлары қарары үстинен шикаят қылыў;
- 2) нызам тийкарында акционерде акцияларды сатып алыў ҳуқықы пайда болған ҳалларда жәмийет акцияларын қайтарып алыўға мәжбүр қылыў ҳақында даўа қозғатыў;
- 3) жәмийетке оның басшылары, басқа хожалық ширкети ямаса жәмийети сондай-ақ оның жумысын қадағалаўшы орган тәрәпинен жеткизилген зыянларды қаплаў;
- 4) белгиленген тәртипти бузған ҳалда дүзилген ири питимлердиң ҳақыйқый емес деп табыў ҳақында даўа қозғатыў;
- 5) жәмийетти басқарыўға тәсир етиўи мүмкин болған шахслардың миннетлемеси бар болған питимлерди ҳақыйқый емес деп табыў ҳақындағы даўа қозғатыў;
- 6) жәмийеттен дивидендлер суммасын өндириў;
- 7) акционердиң нызамда белгиленген мағлыўматқа ийе болыў ҳуқықының бузылыўы жүзесинен даўалар қозғатыў;

Көрип турғанымыздай, санап өтилген акционерлердиң ҳуқықларын қорғаў қураллары жәмийетке ямаса жәмийет қорғаўына даўа менен мүрәжет етиўди нәзерде тутуады. Буннан тысқары, егер жәмийет реестрин сақлаўшы өз ўазыйпаларын нызамды бузыў арқалы әмелге асырыў ўақтында акционерлер ҳуқықларына зыян жеткерилсе, акционерлер жәмийет реестрин сақлаўшысына да даўа арза менен мүрәжет етиў ҳуқықына ийе болады.

Акционерлер ҳуқықлары ҳақында атап өтилген даўалардың көпшилиги бойынша оларды суд арқалы қорғаў әмелияты еле толық исленбегенлиги себепли бул мәселелер төмендеги норматив тәртипке салыў тәрәпинен көрип

шығылады.

Акционерлер улыўма мәжлиси хәм жәмийеттиң басқа басқарыў органлары қарарлары үстинен шикаят қылыўы. Жоқарыда айтып өтилгениндей, акционерлер улыўма мәжлисинде қатнасыў хуқықы акционерлердің зәрүр болған хуқықларынан бири болып, бул хуқық жәрдеминде акционер өзиниң акционерлик жәмийетинде қатнасыўы менен байланысly мүлклик хуқықларын қорғаўы мүмкин. Акционерлик жәмийетлер ҳаққындағы нызам бузылыўы улыўма мәжлис қарарын суд тәртибинде ҳақыйқый емес деп табыўға алып келетуғын улыўма жыйналысын шақырыў хәм өткерий тәртиплери ҳаққында жетерли дәрежеде тәртипке салынған қағыйдаларға ийе. Нызамның 66-статьясы 10 бөлимине тийкарланып акционер нызам талаплары бузылған ҳалда шығарылған улыўма мәжлис қарары ямаса басқа хуқықый ҳүжжетлер үстинен егер ол акционерлер улыўма мәжлисинде қатнаспаған ямаса бундай қарар қабыл қылыныўына қарсы даўыс Берген хәм усы қарар арқалы оның хуқық хәм нызамлы миннетлери бузылған болса, судқа шикаят қылыў хуқықына ийе. Демек, акционерлер улыўма мәжлиси қарары бириншиден, мәжлисти шақырыў хәм өткерий процессин бузыў менен байланысly (мысалы, мәжлисти өткерий ҳаққындағы мәселе Нызамның 52-статьясы талапларына жуўап беретугын мағлыўматтың жоқ болыўы, мәжлисте қатнасыў хуқықына ийе болған акционерлер дизимин дүзиўде хуқықбузарлықларға жол қойылғанлығы, мәжлис қарары зәрүр кворум бар болмастан қабыл етилгенлиги хәм тағы басқалар) рәсмий тийкарлар, екиншиден, улыўма мәжлис тәрөпинен оның акционерлик жәмийетлер ҳаққындағы нызамда белгиленген ўазыйпаларынан шетке шығып қарар шығарылған жағдайларда ҳақыйқый емес деп табылыўы мүмкин.

Үстинен шикаят қылынып атырған улыўмы мәжлис қарары акционерлик жәмийетлер ҳаққындағы нызам басқа хуқықый ҳүжжетлер хәм жәмийеттиң уставы өлшемлерин бузбастан қабыл қылынған ҳалларда ғана суд тәрөпинен өз күшинде қалдырылыўы мүмкин. Нызамшылық өлшемлерин жиддий түрде бузыў акционерлер тәрөпинен шикаят етилген ямаса етилмегенлигине қарамастан,

улыўма мәжлис қарарын толық ямаса қысман рәуиште ҳуқықый күштен мухрум етеди. Улыўма мәжлис ўазыйпасын бузған. Кворум бар болмаған ҳалда, сондай-ақ, күн тәртибине киритилмеген ямаса мәжлис тәрепинен күн тәртибине киритилген мәселе жүзесинен қарар қалыл етиў сыяқлы жоқары суд инстанциялары тәрепинен жиддий ҳуқықбузарлықлар деп табылыўы мүмкин.

Акционерлер улыўма мәжлисин өткерий менен байланыслы жүдә кең тарқалған ҳуқықбузарлықлардан бири бул улыўма жыйналыс ҳаққында акционерге хабар бермеслик болып, бунда әдетте хабар қылынбаған акционердин ҳуқықларын бузыўшы қарарлар шығарылады.

Акционерлердин улыўма мәжлиси қарарлары үстинен шикаят қылыў қағыйдаларынан тысқары акционерлик жәмийетлери ҳаққындағы нызам жәмийеттиң гүзетиў кеңеси қарарларын ҳақыйқый емес деп табыў ҳаққындағы нормативлерди де өзинде сәўлелендиреди. Нызамның 70-статьясы 6-бәндине тийкарланып гүзетиў кеңесиниң акционерлер улыўма мәжлисиниң күн тәртибине мәселе ямаса жәмийеттиң гүзетиў кеңеси хәм ревизия комиссиясы кандидатлары дизимине кандидатты киритиўин бийкар етиў ҳаққындағы қарары үстинен судқа шикаят берилиўи мүмкин. Буннан тысқары, жәмийеттиң кеминде 10 пайыз даўыс бериўши акцияларына ийе болған акционерлер тәрепинен гүзетиў кеңесиниң акционерлериниң нәўбеттен тысқары улыўма мәжлисин шақырыўын бийкар етиў ҳаққындағы қарары үстинен судқа шикаят қылыныўы мүмкин.

Жәмийеттиң коллегиял хәм жеке басшылық тийкарындағы орынлаўшы органлары қарары үстинен де егер олар акционердин ҳуқық хәм миннетлерин қорғаўшы нызам хәм басқа норматив ҳужжетлер талапларына жуўап бермесе, оларды ҳақыйқый емес деп табыў ҳаққында даўа қылыў арқалы судқа мүрәжет етилиўи мүмкин. Бундай ис бойынша жуўапкер акционерлик жәмийети болады.

Жәмийеттиң акцияларын қайтарып алыўға мәжбүр қылыў ҳаққындағы даўалар. Миноритар акционерлер миннетлерин қорғаўдың зәрүрли кепилликлеринен бири бул нызамда оларға өзлери қосқан үлести қайтарыў арқалы жәмийетте қатнасыўды бийкар етиў имканиятының берилгенлиги. Көринип турғанындай, акционерлик жәмийетинде қатнасыўын тоқтатыўының

макул жолы бул өзиниң ийелигиндеги акцияларды Еркин базарда басқа акционерлерге сатыў болып есапланады. Бирақ, бул жол акционерге ашық болмаған хәм де акционерге байланыслы болған жағдайларға қарай оның келешекте жәмийетте қатнасыўы пайдалы болмаған жағдайлар да келип шығады.

Акционерлик жәмийетлери ҳаққындағы нызам акционердиң өзине тийисли даўыс бериўши акциялардың барлығын ямаса бир бөлимин жәмийет тәрәпинен қайтарып алыныўының төмендеги еки ҳалатты нәзерде тутады:

1) жәмийет қайта шөлкемлестирилип атырғанда ямаса улыўма мәжилис тәрәпинен ири питим дүзиў ҳаққында қарар шығарылған ўақытта, егер акционер бундай қарарды қабыл қылыўдағы даўыс бериўде қатнаспаған ямаса қарсы даўыс Берген болса;

2) жәмийет уставынан акционердиң ҳуқықларын шеклеўши өзгертириў хәм қосымшаларды киритиў, егер акционер бундай қарарды қабыл қылыўдағы даўыс бериўде қатнаспаған ямаса қарсы даўыс Берген болса.

Бундай келиспеўшиликти көрип шығыў пайытында нызамның 75-статьясында нәзерде тутылған, акционерге акцияларды қайтарып алыўды талап етиў ҳуқықын бериўши тийкарлар дизими турақлы есапланады. Егер нызамның 32 статьясы 3-5 бәнтлери хәм де 49-статьясы 1-бәндине тийкарланып имтиязлы акция ийелери улыўма мәжилисте даўыс бериў ҳуқықы менен қатнасыў ҳуқықына ийе болса, олар да бундай түрдеги даўалар менен мүрәжет этиўлери мүмкин.

Жәмийетке оның басшылары, басқа хожалық ширкети ямаса жәмийети, сондай-ақ оның жумысын қадағалаўшы орган тәрәпинен жеткерилген зыянларды қаплаў. Акционерлик жәмийетлери ҳаққындағы нызамның 88-статьясы 5-бөлими комплекс сыпатында жәмийеттиң кеминде 1 пайыз әпиўайы акцияларына ийе болған акционерлер, гүзетиў кеңеси хәм коллегиял орынлаў органы ағзасы ямаса басқарыўшы тәрәпинен жеткерилген зыянды өндириўди сорап судқа даўа арзасы менен мүрәжет етиў ҳуқықына ийе екенлигин нәзерде тутады.

Сыңар жәмийети қатнасушылары да тең рәуиште оның тийкарғы жәмийети ямаса ширкети тәрәпинен жеткерилген зыянды қаплауды талап етиў хуқықына ийе болады. Бунда нызам тийкарғы жәмийетке талап қойыўда шўьба жәмийети акционерлери базыбир пайыз акцияға ийе болыўы лазымлығын нәзерде тутпайды. Соннан келип шығып, шўьба жәмийетиниң қәлеген акционери тәрәпинен бундай талаб қойылыўы мүмкин.

Ири питимлердиң ҳақыйқый емеслиги ҳаққындағы даўалар. Акционерлик жәмийетлери ҳаққындағы нызамында «ири питимлер» деп аталатуғын питимлерди дүзиўдиң өз-алдына тәртиби нәзерде тутылған. Нызамның 90-статьясына тийкарланып акционерлик жәмийет тәрәпинен ири питимлердиң дүзилисине баҳасы питим дүзиў ҳаққында қарар қабыл қылынып атырған сәнеде жәмийет активлери баланс мәнисиниң жигирма бес пайызынан елиў пайызына шекемгисинен турыўшы мал-мүлк туўралы болған, гүзетиў кеңеси тәрәпинен ойласық пенен қабыл етилген қарар ямаса бундай мүлктиң баҳасы жүдә жоқары болған ҳалларда акционерлер улыўма мәжилиси қарары бар болған гүзетиў кеңеси тәрәпинен усындай питимди дүзиўге қарап биргеликке ерисилмеген ҳалларда ғана жол қойылады. Бундай питимлерди дүзиў ўақтында өз-алдына акционерлердиң, айнықса миноритар акционерлердиң хуқық ҳәм миннетлери бузылыўы мүмкин. Соның ушын олар бундай питимлерди ҳақыйқый емес деп табыўды сорап судқа мүрәжет етиўлери мүмкин.

Жәмийетти басқарыўға тәсир етиўи мүмкин болған шахслардың миннетлемелериниң бар болған питимлерди ҳақыйқый емес деп табыў ҳаққындағы даўалар. Акционерлик жәмийетлери ҳаққындағы нызамда жәмийеттиң корпоратив еркин формаластырыўда тәсир етиўи мүмкин болған шахслардың миннетлемелери бар болған питимлерди дүзиўдиң өз-алдына тәртиби нәзерде тутылады. Бундай шахслар шеңбери нызамның 91-статьясында белгиленген.

Нызамда нәзерде тутылған шахслардан бириниң миннетлемесиниң бар болған питимлерди дүзиў ҳаққындағы қарар жәмийеттиң гүзетиў кеңеси

тәрәпинен «миннетлемели директорлар» қатнаспаған халда қабыл етиледі. Төмендегі ики жағдайда бундай қарар акционерлердің улыўма мәжлиси тәрәпинен қабыл етилиўи керек: 1) питим предмети суммасы хәм мүлк баҳасы жәмийет активлериниң 2 пайызы муғдарынан асып кетсе; 2) егер питим хәм (ямаса) өз-ара бир бири менен байланыслы бир нешше питимлер муғдары жәмийет тәрәпинен алдын жайластырылған даўыс бериўши акциялар муғдарының 2 пайызынан асыўшы жәмийеттиң даўыс бериўши акциялары ямаса акцияларға айырабасланатуғын басқа қымбат баҳалы қағазлардың жайластырылыўы есапланса.

Ири питимлерден парықлы рәўиште Нызамда миннетшилик пенен дүзилген питимлерди дүзиў тәртибине бойсынбаслық ақыбетлери көрсетиледи. Нызамның 94-статьясына тийкарланып бундай питим ҳақыйқый емес деп табылыўы мүмкин, яғный оның үстинен шикаят етиўи мүмкин. көп жағдайларда даўалар акционерлер тәрәпинен емес, бәлким шубхалы питимге тартылған акционерлик жәмийетиниң өзи тәрәпинен усынылады. Бул питимдеги миннетли шахс даўагердің индивидуал органы есапланбаған халларда болыўы мүмкин.

Питим дүзилиўи нәтийжесинде акционерлик жәмийетине келетуғын мүлкий ақыбетлерди баҳалаў миннетлемелик бар болған битмлерди дүзиў ҳаққындағы қарар қабыл етиўде зәрүр тийкар болып есапланады. Өне усымүлкий ақыбетлер тийкарлы нызалы ҳуқықый мүнәсибетлерди хал етиўде судлар тәрәпинен қолланылады.

Жәмийеттен дивидендлер суммасын өндириў ҳаққындағы даўалар. Эпиўайы хам имтиязлы акцияларға қаратылған муғдары уставта белгиленбеген дивидендлер төлеў ҳаққында қарар қабыл етиў жәмийеттиң мәжбүрияты емес, бәлким ҳуқықы есапланып, бундай қарар қарар қабыл қылынған ўақыттан баслап акционерде дивиденд алыў ҳуқықы пайда болады. Бул ҳуқық сондай-ақ дәгаза қылынған дивидендлер төлеўин кешиктирилген хәм басқа халларда суд арқалы қорғалыўы мүмкин. Бунда акционер судқа жәмийеттен дивидендлер суммасын өндириў ҳаққындағы даўа менен мүрәжет етеди.

Нызамның 29-статьясы 8-бәндине тийкарланып улыўма мәжлис имтиязлы

акциялар бойынша муғдары уставта белгиленбеген дивидендлер төлемеслик ямаса қысман төлемеслик ҳаққында қарар шығарған халларда бундай дивидендлерди суд тәртибинде өндириў мүмкин емес (13-бәнди). Дивиденд муғдары жәмийет уставында белгиленген имтиязлы акциялар ийелерине қарай Нызам өз ҳуқықларын қорғаўдың басқа имканиятын жаратады, яғный дивиденд төлеў ҳаққында қарар қабыл етилмеген ямаса қысман дивиденд төлеў ҳаққында қарар қабыл етилген халларда акционер оның ҳуқықларын бузыўшы қарар шығарылған акционерлер улыўма мәжлистиң кейинги мәжлисинде даўыс бериў ҳуқықы менен қатнсыў ҳуқықына ийе болады.

Акционерлер реестрин сақлаўшысының жуўапкершилиги хәм реестр сақлаўшы тәрәпинен бузылған акционерлер ҳуқықларын суд арқалы қорғаў. Нызамның 47-статьясына тийкарланып акционерлик жәмийеттиң реестри ҳәр бир дизимге алынған шахс (акционер ямаса акциялардың номинал сақлаўшысы), дизимге алынған шахс атына жазылған акциялардың саны хәм түри ҳаққындағы мағлыўматларды өзинде сәўлелендиреди. Акционерлик жәмийеттиң өзи ямаса арнаўлы дизимши реестр сақлаўшысы болыўы мүмкин. Акциялардың тийкарғы бөлим ҳужжет болмаған формада шығарылса , реестрдиң орны жәнәде асады, себеби қымбат баҳалы қағазлар базары ислеў механизми ҳаққындағы нызамның 32-статьясына тийкарланып реестрде көрсетилген жеке есаплардағы мағлыўматлар акционер ҳуқықларын тастыйықлаўшы жалғыз ҳужжет (ҳуқық депо есапларындағы мағлыўматларға тийкарланып тән алынатуғын қымбат баҳалы қағазларға болған ҳуқықты депозитарийде еспқа алыў буннан тысқары) болып есапланады.

Усы Нызамның 29-статьясына тийкарланып эммиссиялы баҳалы қағазларға қаратылған мүлк ҳуқықы өтиўи реестр сақлаўшысын хабар қылған халда амелге асырылыўы керек.

Усы мүнәсибет пенен Акционерлик жәмийетлери ҳаққындағы нызамның 45-статьясы акционерлер реестрине киритиўди бийкарлаў ҳаққындағы қарар үстинен судқа шикаят қылыў мүмкинлигин орнатады. Бийкар етиў ямаса реестрге жазыў киритиўден бас тартыў тийкарсыз рәўиште әмелге асырылған

халларда суд акционер талабына көре реестрди сақлаушысын зәрүр жазыўды ол қайсы сәнеден киритилиўи керек болса , сол сәнеден киритиўге мәжбүр қылады.

Ийеси жазылған қымбат бағалы қағазлар ийелериниң реестрин жүргизиў ҳақындағы әмелдеги ыызам реестр сақлаушысының жуўапкерлиги мәселесин улыўма шкалада, ыызамшылыққа усыныў арқалы тәртипке салады. Ыызамға тийкарланып реестрди сақлау бойынша өз мәжбүриятларын орынламаслық ямаса лаўазым дәрежеде орынламаслық, усы қатарда, реестр мағлыўматларының сыр сақланыўы тәмийинленбеслик ҳәм толық болмаған ҳәм де ҳақыйқатқа туўры келмейтуғын мағлыўматлардың берилиўи бундай жуўапкерликти келтирип шығарады. Усы менен бргеликте Ыызам реестр чақлаушысын дизимге алынған шахслар тәрeпинен дизимге алынған шахс сораўнамасына киритилген мәселелер жүзесинен өзгерген мағлыўматлардың берилмегенлиги ямаса толық болмаған ҳәм де ҳақыйқатқа туўры келмейтуғын мағлыўматлардың берилиўи нәтийжесинде жеткерилген зыянды төлеўден азат етеди. Бул қағыйда жуапкерликтен азат етиўши бундай халат болмаған жағдайда реестр сақлаушы жеткерген зыянды қаплаўға мәжбүр болыўы мүмкинлигин көрсетеди.

Реестр сақлаушысының мүлкий жуўапкерлиги мәселеси үлкен әмелий әҳмийетке ийе болып есапланады, себеби базы жағдайларда ол акционерге жеткерилген зыянды қаплауы мүмкин болған жалғыз реал субъект есапланады.

Акциялар олар ийелериниң разылығысыз бир есаптан баска есапқа жазылған халларда реестрдеги жазыўларды ҳақыйқый емес деп табыў талабы да қойылыўы мүмкин. Егер бундай қорғау усылы мәмлекет органы актинде бундай жазыў питим деп тән алынбаслығы көрсетилген ҳәм де Акционерлик жәмийетлери ҳақындағы ыызамда қорғаудың бундай усылы нәзерде тутылмаған болса, судлар усы тийкарда жазыўды ҳақыйқый емес деп табыў ҳақындағы исти тамалауы мүмкин. Бирақ қымбат бағалы қағазлар базары ҳақындағы ыызамға тийкарланып акционерлер реестриндеги жазыў шахстың тийисли муғдардағы акцияға қаратылған мүлк ҳуқықын белгилейди. Усы жазыўға акционерди хабардар етпеген тәризде ямаса оның көрсетпелерисиз

өзгертиріу хәм қосымшалар киритиу акционер мүлк хуқықының бузылыуы болып есапланады. Соның ушын алдыңғы жазыуды қайта тиклеу арқалы акционерлер реестриндеги бундай өзгертиріу хәм қосымшаларды ҳақыйқый емес деп табыу ҳаққындағы дауалар өз мазмунына көре бузылған хуқықты қорғаушы дауа болыуы мүмкин.

Реестр сақлаушы акционерлер алдындағы жууапкерлик пенен бир қатарда реестрге киритиуди ыызамсыз бийкар еткенлик ямаса бас тартқанлық, оған ҳақыйқатқа тууры келмейтуғын мағлыуатларды кириткенлик, реестрден көширмелер бериу мүддетлерин бузғанлық хәм ыызамшылық хәм шахстың басқа ыызамлы талапларын орынламаслық ямаса лазым дәрежеде орынламағанлық ушын мәмлекет алдында административлик жууапкершиликке тартылады. Бундай жууапкерлик қымбат бахалы қағазлар базары ҳаққындағы Ыызам менен киритилген болып, мансапдар шахслар хәм жеке тәртиптеги исбилерменлерге қаратылған жәрийма салыуды нәзерде тутады.

3-БАП. КОРПОРАТИВ ТАРТЫСЛАР: ОЛАРДЫҢ ТҮРЛЕРИ, ШЕШИҮ УСЫЛЛАРЫ ҲӘМ ФОРМАЛАРЫ

«Корпоратив тартыслар» атамасы көп ғана басқа мәмлекетлер сыяқлы бизде де барған сайын кең қолланылып, негизинен ызам нормаларының бузылыуы Һәм тек ғана миноритар емес, ал бәлким барлық акционерлер Һуқық Һәм ызамлық мәплериниң шеклениуинен келип шықпақта. Жумыста бул Һәр түрдеги тартыслар, акционерлер Һәм инвесторлардың соқлығысыулары, юридикалық шахс сыпатында акционерлик жәмийетине салыстырғанда шағымлар сыяқлы көринислерде пайда болады. Бул тартыслардың негизинде әдетте тәреплердиң экономикалық мәплери жатады, көп жағдайларда болса миилий ызамшылықтағы бослықлар Һәм Һәр түрлиликлер яки олардың халық аралық жеке Һуқық яғный сырт ел мәмлекетлери ызам нормалары менен сай (мас) келмеуи себепли қатаң қарама-қарсылықлар жүзеге келеди²⁶.

Фонд базарының рауажланбағанлығы, фонд биржалары искерлигин шөлкемлестириу Һәм жүритиу барысында Һәр түрли кемшиликлердиң барлығы көп ғана тартысларды келтирип шығарыушы объектив әмеллер болмақта. Акционерлердиң Һуқық Һәм ызамлық миннетлери Һәм ызамның Һақыйқый яки итималлық бузылыулары Һаққындағы арза Һәм шағымларды көрип шығыу механизмінде бир қатар кемшиликлер бар. Тоқып жазып, алдыннан билген Һалда (жалған) мағлыуматлар тийкарында себепсиз шағым ететуғын шахсларға ызамшылықта Һәрекетте болыушы жазаларды (әсиресе маъмурий тәртиптеги жарималарды) қоллау нәзерде тутылса, ойлап табылған Һәм себепсиз шағымлардың саны кемеийген болар еди. Бунда бундай арза Һәм шағымларды тексериу уәкилликли мәмлекет органларының көп итибары, уақты Һәм қуралларын ажыратыуын да инабатқа алыу керек.

Екинши тәрептен, акционерлердиң Һәм корпоратив искерликтиң басқа қатнасыушылары Һуқық Һәм ызамлық мәплери барысындағы ызам

²⁶ Семенов А.С., Сизов Ю.С. Корпоративные конфликты. – М.: "Едиториал – УРСС", 2002. – 7 б.

талаптарын бузганлығы ушын жаза шараларын (илажларын) күшейтириў талап етиледі. Бул тек ғана жарималар емес, бәлки акционерлик жәмийетлери лаўазымлы шахсларын ийелеп турған лаўазымынан азат етиў, қымбат баҳалы қағазлар базары профессионал қатнасыўшыларын қымбат баҳалы қағазларында қатнасыў ҳуқықынан айырыў сыяқлылардан ибарат болыўы керек²⁷.

Реал корпоратив тартыслардың салыстырмалы әҳмийетли себеплери болып, төмендеги ыызамшылық нормаларының бузылыўы болып есапланады:

- жәмийеттиң шөлкемлестириў ҳужжетлери (уставлар, шөлкемлестириў шәртнама-лары сыяқлы);
- акционерлер улыўмалық жыйналыўлары ҳәм олардың басқа - рыў органларына сайлаўларды өткерийўге таярлық ҳәм оны өткерийў;
- устав капиталы;
- қымбат баҳалы қағазлар эмиссиясы;
- қымбат баҳалы қағазлар ийелери реестри;
- қымбат баҳалы қағазлар айланысы;
- акциялардың бир қанша түрлери бойынша дивидендлерди анықлаў ҳәм оларды төлеў тәртиби;
- мағлыўматты әшкаралаў;
- үлкен ўәм мәпли питимлерди дүзиў;
- корпоратив шөлкемлердин ис алып барыўы бойынша басқа-рыў органлары ўәкилликлери;
- монополияға қарсы жыйынлар;
- сырт ел акционерлер ҳәм инвесторлардың ҳуқық ҳәм ыызам-лық мәплери;
- қымбат баҳалы қағазлар, дивиденд сыяғлыларға мийрас.

Шөлкемлестириў ҳужжетлериндеги кемшиликлер менен байланыслы тартыслар. Акционерлик жәмийетлериниң шөлкемлестириў ҳужжетлериндеги

²⁷ Раҳмонқулов Ҳ.Р., Гулямов С.С. Корпоратив ҳуқуқ. Ҳуқуқшунослик олий ўқув юртлари учун дарслик. – Т.: ТДЮИ, 2007. – 336 б.

қатаң кемшиликтер, бослықтар хәм басқа кемшиликтер менен байланыслы көп ғана тартыслар усы хұжжетлер қағыйдаларының Пукаралық кодекси, акционерлик жәмийетлери ҳаққындағы Нызам хәм басқа нызам хұжжетлери талапларына сай келмеўи менен байланыслы болады. Жәмийетлердиң уставларында көп ҳалларда акционерлик жәмийети ис алып барыўын шөлкемлестириў, оның басқарыў органларына сайлаў хәм олардың ўәкалатлары, улыўма жыйналыслар, акциялар шығарыўда өткериў, дивидендлерди бөлистириў, акционерлердиң ҳуқық хәм мәжбүриятлары, басқарыў сыяқлы мәселелерге тийисли қағыйдалар анық баян етилсейди. Айырым жағдайларда уставларда акцияларды алыў хәм сатыўға қарағанда нызамға қарсы болған хәр түрли шеклеўлер нәзерде тутылады. Акционерлердиң улыўма жыйналыс хәм даўыс бериўде қатнасып, акциялар шығарылғанлығы ҳаққында хабардар болыў барысындағы хәм басқа ҳуқықлары шекленеди.

Акционерлик жәмийетин шөлкемлестириў ҳаққындағы шөлкемлестириў шәртнамалары акциялардың ҳақын төлеў муғдары хәм тәртиби, жәмийет шөлкемлестириўларының ҳуқық хәм мәжбүриятларыны сыяқлы бир қатар мәжбүрий қағыйдаларды өзінде сәўлелендирмейди. Нәтийжеде АЖ ның хәр түрли шөлкемлестириўшилери ортасында әдетте устав капиталын толық төленбеслигине алып келиўши тартыс келип шығыўы мүмкин.

Қымбат баҳалы қағазлар шығарыўды дизимнен өткериў барысындағы нызам нормаларының бузылыўы, усы қымбат баҳалы қағазлар тийкарында дүзилген питимлердиң бийкар болыўы хәм акционерлердиң ҳуқықлары бузылыўына алып келеди, көп жағдайларда олар шағым етиўге мәжбүр болады.

Улыўма алғанда, акционерлер жәмийетиниң шөлкемлестириў хұжжетлери, устав фонды жағдайы, қымбат баҳалы қағазлар эмиссиясы хәм АЖ уставы хәм де нызамда көзде тутылған басқа хабарлар менен танысыў ҳуқықына ийе болады.

Акционерлер реестрин алып барыў менен байланыслы тартыслар. Жәмийет яки нызамда белгиленген жағдайларда арнаўлы дизимши тәрeпинен акционерлер реестрин алып барыў барысындағы нызам талапларының

бузылыуы да бир аз тартысларды келтирип шығарады. Акционерлер реестрин алып барыу тәртіби барысындағы кемшиликлер акционерлердің улыўма жыйналысында қатнасыуы, акцияларға салыстырғанда мүлк ҳуқықы, дивиденд алыуға болған ҳуқықы сыяқлы тартысларды келтирип шығарады. Бундай соқлығысыўлар АЖ қымбат баҳалы қағазларға салыстырғанда мүлк ҳуқықының өтиўи ҳаққындағы жазыўдың реестрда бар болмауы, тийисли ҳужжетлер топламының жоқлығы яки олардың тийисли тәртіпте сақланбауы сыяқлы жағдайлар менен де байланыслы болыуы мүмкин. Реестрди алып барыўдағы хәр қандай кемшилик мәплериниң кескин соқлығысыўына, сондай-ақ, акционерлердің өз ҳуқықыларын қорғауға, соның менен бирге тийисли инстанцияларға шағымлар етиў яки суд органларына арза менен мүрәжат етиў жолы менен шығыўларына алып келиўи мүмкин. Бундай жағдайлар акционерлердің түрли топарлары ортасында хәм де акционерлер хәм АЖ басқарыў органлары арасында тартыслар келип шығыўына себеп болады.

Акционерлер улыўма жыйналысты өткерий менен байланыслы корпоратив тартыслар. Корпоратив тартыслардың көп ғана белеги акционерлер улыўма жыйналысын өткерийге таярланыў, оны өткерий, даўыс бериў процесси хәм де улыўма жыйналыс тәрәпинен қабыл етилген қарарларды рәсмийлестирийдеги кемшиликлерге туўры келеди. Бундай тартыслар төмендегилер тийкарында келип шығады:

- өз алдына баслықлардың (басқарыўшылар, директорлар) акционерлер улыўма жыйналысы өткерилиўин бузыў, оны нызамшылықта белгиленген мүддет хәм қағыйдаларды бузған ҳалда өткерий, алдын-ала тастыйқланған жыйналыс күн тәртібине өзгерис киритиў, оған жыйналыс даўамында жаңа мәселелерди киргизиў, зәрүр қворумды тәийинлемеўге ҳәрекет етиўлери;

- акционерлерди жыйналыс өткерилиўи ҳаққында хабардар етпеў хәм (яки) акционерлер дизимине киритпеў сыяқлы жоллар арқалы ол яки бул акционерлердің улыўма жыйналыста қатнасыўына рухсат бермеў;

- акционерлердің күн тәртібине киргизилген мәселелер бойынша даўыс бериў ҳуқықын бузыў; «бир акция – бир даўыс» принципин бузыў; АЖ

басқарыу органларын ыызамның тийисли нормаларын бузған халда қәлиплестириу; «керекли» қарарларды (жууымақларды) алыу мақсетинде процесс жыйындарын өткерииуде хийле ислетиу;

- күзетиу кеңеси, атқарыу органына (бас директор хәм басқалар) сайланған ағзалардың уәкалатларын ыызам хәм АЖ уставы талапларына қарсы рәуиште бөлистириу;

- ыызамға қарсы түрде жаңа (нәубеттен тыс) акционерлер улыума жыйналысын өткерииу;

- улыума жыйналыстан акционерлик жәмийети, әсиресе миноритар акционерлер зыянына өзиниң ғәрезли мақсетин гөзлеуши үлкен акционерлер, акционерлер топарларынан бири, бас директор яки басқарыушылар ушын пайдалы болған қарарларды қабыл етиу ушын пайдаланыу.

Әдетте улыума жыйналысты шөлкемлестириу хәм өткерииу, сондай-ақ ол тәрәпинен қарарлар қабыл етиу процесслеринде ыызам хәм АЖ уставы қағыйдаларының бузылыуы олар үстинен шағым бериуге сбепп болады.

Мәселен, ыызамда акционердиң күн тәртибине киргизилген мәселеси хәм де жәмийет органларын сайлауда ол тәрәпинен дауыс бериу дизимине усыныс етилген намзатты қабыл етпеудиң қатаң дизими келтирилген. Себепсиз қайтарыулар үстинен судқа шағым етилиуи мүмкин.

Улыума жыйналыста қатнасуу хуқықына ийе болған шахслар дизимин өз уақтында дүзбеу, жыйналысты шақыруу хәм оның күн тәртиби хақында акционерлерди өз уақтында хабардар етпеу яки жыйналыс өткерилетуғын сәне хәм орында көрсетпестен хабардар етиу; дауыс бериу бюллетенлерин жеткерип бермеу яки өз уақтында жеткермеу; жыйналыс қатнасуушыларын дизимге алыу тәртибин бузыу; акционер ворисин (яки уәкилин) улыума жыйналыста қатнасуу хуқықынан азат етиу; дауысларды санауда жол қойылған ыызам бузылыулары; улыума жыйналыс хәм дауыс бериу нәтийжелери баяннамаларын дүзиу, олардың мазмуны хәм рәсмийлестирилиуи туурысындағы ыызам талапларының бузылыуы сыяқлылар үстинен шағым етиледи.

Улыўма жыйналыс тәрәпинен мәжбүрий тәризде көрип шығылыўы керек болған мәселелердиң көрип шығылмағанлығы хәм (яки) олар барысында тийисли қарарлардың шығарылмағанлығы шағым предмети болыўы мүмкин. Акционерлер улыўма жыйналыс өткерилиўи мүнәсибети менен ызым бойынша ийе болыўлары керек болған хабарлар оларға узатылмағанлығы факти барысынан да шағымлар бериўлери мүмкин. Бунда усы яки басқа себеплерге көре жыйналыс өткерилгенлигин ноқонуний, оның қарарын болса ҳақыйқый деп табыў тек ғана суд тәрәпинен әмелге асырылыўы мүмкинлигин есапка алыў керек.

Акцияларды күш ислетиў менен сатып алыў хәм дўстона болмаған синиўлер. Бул корпоратив тартыслар ол яки бул инвестордың(инвесторлардың) басқа акционерлерден (әдетте миноритар акционерлерден) басқарыўшылар разылығысыз акциялардың күзетиў пакетин сатып алыў хәрекетлеринен келип шығып, оның нәтийжесинде тек ғана акционерлер емес, ал акционерлик жәмийети де үлкен зыян көриўи яки акционерлер тәртиби, АЖ басқарыў органлары, дивиденд сыясаты хәм улыўма усы акционерлик жәмийетиниң ис алып барыў бағытлары өзгериўине алып келиўи мүмкин. Бунда акционерлер хәм улыўма акционерлик жәмийетине күш ислетиў хәм оларды қорқытыўдың түрли усуллары қолланылыў мүмкин. Бул жерде акцияларды қарсы сатып алыў, АЖ балансы яки сыңар кәрханасына оның өзине тийисли болған акцияларды сатып алыў, қосымша тәризде қымбат баҳалы қағазлар шығарыў, бир шахс ийелигинде болыўы мүмкин болған даўыс бериўши акциялар санына қарай уставта шеклеўлердиң орнатылғанлығы сыяқлылар жоқарыдағы жағдайларға қарсы қорғаў қуралы есапланады. егер дўстона болмаған сингишларға хәрекет етиўдиң усул хәм қураллары ызымға туўрыдан-туўры сай келмесе, ол жағдайда олар үстинен тийисли органлар, соның менен бирге судқа шағым етиў керек. Ызым акционерлерди инсапсыз банкротлыққа алып келиўши хәрекетлеринен де қорғайды.

Сиңип кетиў процесси сиңдирип алыўшы компания тәрәпинен басқа компания акцияларының қадағалаў пакетин алыў менен шекленеди²⁸. Нәтийжеде акцияларының қадағалаў пакетин сатқан компания өз искерлигин шўьба кәрхана сыпатында даўам еттиреди, сиңдириўши компания болса усы компания устинен толық бақлаўды қолға киритеди.

Дивиденд сиясатының кемшиликлери. Көп ғана корпоратив тартыслар дивиденд сиясатының кемшиликлери, әсиресе оның ашық емеслиги хәм мувозанатлашмағанлиги себепли келип шығады.

Нызам хәм устав талапарына тийкарланған халда ашықшы, басқышпа-басқыш, жақсы мувозанатлаштирилған хәм ойланған халда әмелге асырылатуғын дивиденд сиясаты көп ғана корпоратив тартыслардың алдын алыўдың хәрекеттеги, әхмийетли әмели есапланады, себеби корпоратив искерлик қатнасыўшылары тәбийй рәўиште бул искерликтктен ең көп муғдардағы пайда, әсиресе олар тәрәпинен сатып алынған акциялардан дивидендлер алыўдан мафаатдор болады. Бирақ бунда дивиденд «артынан жүдә тезлик пенен қуўыў» корпоратив шөлкемге де, акционердин өзине де үлкен зыян жеткериўи, сондай-ақ, акционерлик жәмийетиниң финанслық базасын жоқ етиўи, хәтте оны техникалық –экономикалық жақтан банкротлыққа алып келиўи де мүмкин²⁹.

Соны да есапқа алыў керек, көп ғана корпоратив тартыслар тек ғана акционерлердин дивидендлер муғдарынан наразылығынан, бәлким оларды төлеўдин үзиликсизлиги принципи бузылыўынан да келип шығады. Акционерлик жәмийетиниң уставына тийкарланып оның улыўма жыйналысы хәм басқарыў органлары қарары тийкарында дивидендлердин үзиликсиз рәўиште төлеп барылыўы усы корпорацияның абыройын асырады, оның қымбат бақалы қағазлары айланыўын кеңейтеди, олардың қосымша эмиссия қылыныўы имканиятларын асырады хәм базар қунларының көтери́лиўине алып келеди, түрли сыртқы инвесторлар, соның менен бирге сырт ел инвесторларынан бизнес

²⁸ Қараң: Радыгин А., Энтов Р., Шмелева Н. Проблемы слияний и поглощений в корпоративном секторе. Институт экономики переходного периода // Научные труды. – М., 2002. – №43. – 59 б. (www.iet.ru)

²⁹ Метелева Ю. Право акционера на дивиденд. // Хозяйство и право. – 1998. – № 7.

қарызлары хәм капитал қойылмаларының алыныўын жеңиллетеди. Муғдары бул жәмийет дәрәматна байланыслы болатуғын дивидендлердің үзиликсиз рәўиште төлениўи акционерлик жәмийетиниң экономикалық даўамлылығын тәмийинлеў мәплери хәм де акционерлердің узақ мүддетли мәплерине жуўап береди. Буның үстине нормалық хўжетлеринде әдетте анық белгиленген мүддетлерде төленетуғын дивидендлердің ең кем муғдары белгиленген болыўы керек. Сондай-ақ, имтиязлы акциялар бойынша дивидендлер төлеў тәртиби хәм муғдарлары анық белгиленген болыўы керек. Кери ҳалда, өзлерине дивиденд төлениўин суд тәртибинде талап етиўи мүмкин болған имтиязлы акциялар ийелери менен болыўы мүмкин болған соқлығысўлардың алдын алыў қыйын болып қалады.

Дивидендлер төлеў ҳаққындағы қарарды хәм әпиўайы хәм имтиязлы акцияларға ийе болған акционерлердің қәнигелик көпшилик даўсы тийкарында улыўма жыйналыста қабыл етиў мақсетке муўапық есапланады. бул қағыйданың бузылыўы кескин корпоратив тартысларға себеп болыўы мүмкин.

Бирақ барлық жағдайларда да акционерлердің дивиденд төлеў менен байланыслы талаплары негизли болмайды, себеби корпоратив искерлик тәўекелшилик, өним ислеп шығарыў хәм сатыўдағы түрли қыйыншылықлар хәм де түрли көринистеги сыртқы тәртип ҳаллары (базар конъюнктурасы, салық, бажыхана хәм басқа тараўлардағы сиясатларда жүз берген қатаң өзгерислер) менен үзиликсиз байланыслы болады.

Бир қатар жағдайларда (мәселен, егер жәмийетте банкротлық белгилери пайда болған болса, устав капиталы толық төленгенге шекем хәм басқалар) нызам дивидендлер төлеўди қадағалап қояды. Бул мәселелер бойынша да әмелиятта айырықша акционерлер, әсиресе имтиязлы акциялар ийелериниң дивиденд төлеў ҳаққындағы талапларын ушыратыў мүмкин, бирақ бул талаплар сөзсиз тийисли негизлерден азат етилген хәм олар нызамда белгиленген нормаларға сай келмейди.

Дивидендлер төлеў тәртиби хәм муғдарлары, акционерлик жәмийеттиң финансылық-экономикалық жағдайы, оның дәрәматлары, қәрежетлери, қымбат

бағалы қағазлар эмиссиясы хәм басқа жағдайлары ҳаққындағы хабарлардың әшкаралығы дивиденд мәселелери бойынша тартыслардың алдын алыўдан әҳмийетли шәрти болып есапланады.

Бул көрсеткишлер үстинен улыўма жыйналыс, АЖ басқарыў органлары, тексерий комиссиясы хәм аудит гүзетиўиниң барлығы да әҳмийетли орын ийелейди. Акционерлер бул мәселелер бойынша олардың хўжжетлери менен де танысып шығыў имканиятына ийе болыўлары керек. Көп жағдайларда әсиресе миноритар акционерлер тәрәпинен бул мәселелер барысында олардың хабардар еилмегенликлери, хәтте оларға бундай мағлыўматты узатыў бийкар етилгенлиги мәнисиндеги шағымлар бериледи.

Дивидендлерди нақ пулсыз, яғный қандайда бир мүлк (АЖ ның өними яки жаңа акциясы) менен төленген жағдайларда да, егер бундай формада төлеў АЖ уставы яки улыўма жыйналыс қарарында көзде тутылмаған болса, тартыслар келип шығыўына себеп болады. Егер акционер усындай төлем формасын қоллаўға разылық билдирип даўыс берип, кейин ала буған қарсылық билдирген болса, оның шағымы орынсыз деп табылады. Дивидендлер төлеў мәселесиндеги акционерлердиң хуқықлары бузылыўы бойынша жетерли дәрежеде дәлилленген (орынлы) шағымлар тийкарында ғана суд қорғаўынан пайдаланыў мүмкин.

Корпоратив тартысларды жүзеге келтирийўши әмел сыпатында акционерлик жәмийетин қайта шөлкемлестирийў. Акционерлик жәмийетин қайта шөлкемлестирийў бул улыўма алғанда бир юридикалық шахс хәм мәжбүриятларының екиншисине мийрасхорлық тәртибинде өтиўи менен байланыслы АЖ шөлкемлик-хуқықый формасының өзгериўи есапланады. Бул үлкен бир тәжирийбе, анық жағдайлар жыйыны хәм әлбетте акционерлер мәплерин есапқа алыўды талап ететуғын, әмелдеги ызамшылық тийкарында әмелге асырылатуғын узақ хәм қурамалы жыйын есапланады.

Соның ушын акционерлер биринши нәўбетте олардың хуқық хәм мәплерине тийисли болған бул акционерлик жәмийетин қайта шөлкемлестирийў, оның себеплери, ўазыйпалары хәм ақыбетлери ҳаққында хабардар болыўлары

керек. Кери жағдайда акционерлик жәмийетиниң нызам, биринши нәўбетте Пуқаралық кодекси хәм акционерлик жәмийетлери туўрысындағы нызам нормаларына сай болмаған тәризде қосылыўы, бирлесиўи яки бөлиниўи, ажыралыўы жағдайларында бирден кескин түстеги корпоратив тартыслар келип шығыўы мүмкин. Бундай жыйынлар акционерлер улыўма жыйналысы яки судтың қарары тийкарында әмелге асырылады.

Бундай жағдайларда акционерлер жәмийет ашық яки жабық акционерлик жәмийети болыўына қарамастан, олардың ҳуқықый атағын есапқа алған ҳалда, жәмийеттен олардың ийелигиндеги акцияларды базар баҳасында сатып алыў яки басқа қымбат баҳалы қағазларға алмаст ырыўды талап етиўлери, сондай-ақ, акцияларды қайта шөлкемлестирип атырған АЖ ның акционерлери есапланбаған басқа шахслар арасында жайластырыўға қарсылық билдириўлери мүмкин. Кери жағдайда бул бир қанша тартыслардың келип шығыўы хәм жәмийет искерлигиниң тоқтаўына алып келиўи мүмкин.

АЖ қайта шөлкемлестирилген хәр қандай формада акционерлер тәрепинен олардың өз ҳуқықларын қорғалыўы, олардың мәплерине зыян жеткерилиўине, ең алды менен жәмийетке қойылған өз қуралларының жоқ болыўына жол қоймаўға умытылыўлары тартыслар келип шығыўының гиреўи есапланады. Бирақ түрли акционерлер, үлкен қымбат баҳалы қағазлар пакети ийелери, миноритарийлер, әпиўайы хәм имтиязлы акциялар ийелериниң мәплерин «улыўма махражға» келтириў жүдә қыйын, бунда әсиресе, әмелиятта көп ушырасатуғынындай миноритар акционерлер қайта шөлкемлестириў, оның мазмуны, мақсетлери хәм ақыбетлери ҳаққында, мағлыўматқа ийе болмаса, үлкен жәбир көреді, акционерлер санының көплиги хәм олардың узақ жерлерде жайласқанлығы бул процессти және де қыйынластырады. Көп ғана тартыс хәм шағымлар усыннан келип шығады³⁰. Миноритар акционерлер улыўма жыйналысқа тийисли рәсмийлестирилген хұжжетлер менен бирге өз ўәкилликлерин узатыўлары мүмкин, бирақ хәтте киши акционерлер мәплерин сөзсиз қорғаў ҳуқықына ийе болған шахслар да басқарыў яки гүзетиў кеңеси

³⁰ Осиновский А.Д. Акционер против. – М.: Изд-во ДНК, 2003 – 76 б.

ағзалары тәрәпинен өз хуқықларының шеклениўи хәм оларға қарап хәр түрли басымлардың әмелге асырылыўын басынан кеширеди.

Корпоратив тартыслардың басқа түрлери. Нызамда белгиленген тәртипти бузған ҳалда акционерлик жәмийети басқарыў органларының ағзалары хәм (яки) аффилланған шахслар тәрәпинен дүзилген манфаатдорлик бар болған келисимлер де акционерлерди шағым бериўге мәжбүр етиўи мүмкин. Бундай келисимлер хәр түрли акционерлердиң әсирсе, бундай мәселелерди шешиў даўамында улыўма жайналыста қатнаспаған хәм буның нәтийжесинде өз қарсылықларын билдириў хәм де «қарсыман» деп даўыс бериў имканиятына ийе болмаған киши акционерлердиң мәплерин қатаң тәризде шеклеп қойыўи мүмкин. Бундай жағдайларда олар өз акцияларын сатып алыў ушын жәмийетке усыныс етиўлери, олардың хуқықлары бузылған жағдайларда болса судқа мүрәжәт етиўлери мүмкин.

Тартыслы жағдайлардың бир бөлеги қымбат баҳалы қағазлар ийелери реестрин сақлаўшы дизимшилердиң хәрекетлери себепли жүзеге келеди. Дизимшилер акционерлерге бул акционерлик жәмийетиниң акционерлери курамы, оларға тийисли акциялар саны, улыўма жыйналыста қатнасыўшы шахслар ҳаққындағы мағлыўматларды усыныс етиўге мәжбүр. Айырым жағдайларда, әсиресе мағлыўматларды акционер илтимасына көре оның ўәкили талап қылған ҳалларда акционерлерге бундай мағлыўматларды алыў аңсат кешпейди. Бунда бийкар етиў тийисли исенимнаманың рәсмийлестирилгенлигиндеги кемшиликлер яки акционердиң жәмийет басқарыўына АЖ акционерлериниң нәўбеттен тыс улыўма жайналысын шақырыўды сорап мүрәжәт етпегенлиги сыяқлылар баҳона етиледи. Акционерлерге басқа акционерлердиң дизимлерин бериўдеги кешиктириўлер де акционерлер хәм дизимшилер ортасында корпоратив тартыслардың келип шығыўында әҳмийетли орын тутады. Бул тартысларды шешиў ушын акционерқымбат баҳалы қағазлар базарын гүзетиўши тийисли органға уттырылған (бой берилген) пайданың орнын қаплаў талабы менен мүрәжәт етиўи мүмкин. Әлбетте бундай түрдеги шағым хәм арзалар тийисли дәлиллерге

(сол қатарда хужжетте сәўленген) ийе болыўы керек. Бирақ, әмелиятта ўәкалатлы органлардың тек ўақты хәм итибарын алатуғын, ойлап табылған дәлилсиз шағымлар да көпшиликти қурайды.

Суд әмелиятында акционерлердің корпоратив ыызамшылық талаплары, АЖ уставы хәм басқа хужжетлери менен таныс емеслиги тийкарында келип шыққан дәлилсиз шағым хәм арзалары менен бир қатарда олардың ыызамға қарсы хәрекет хәм талаплары хәм хәтте акционерлер тәрeпинен ғәрезли мақсетлерде басқарыў органлары хәм акционерлердің өз алдына топарларын қорқытыў арқалы тартыс келтирип шығарыўы халлары гүзетиледи. Бундай хәрекетлер көп жағдайларда акционерлик жәмийетин өзлеринде бар болған акцияларды сатып алыўға мәжбүр етиў, олар ушын қолай болмаған улыўма жыйналыс қарарын бийкар етиўге ерисиў, «күшлер салыстырыўының» өзгериўине ерисиў хәм басқа мақсетлерде миноритар акционерлер тәрeпинен исленеди. Бул мақсетлерде жалған хужжетлерден пайдаланыў, фактларды бузып көрсетиў халлары сыяқлылардан пайдаланыў мүмкин.

Судларға хәр бир айырықша жағдайларда берилген шағымларды толық үйрениў, хәр қандай акционердің ҳақыйқатта бузылған ҳуқық хәм ыызамлық мәплерин қорғаў, соның менен бирге ойлап табылған шағым хәм арзаларды бийкар етиўге туўры келеди. Бундай ислер жумыстың қәсийети хәм тийислилигине қарап, улыўма юрисдикциялы судлар тәрeпинен де, хожалық судлары тәрeпинен де көрилиўи мүмкин.

ЖУЎМАҚЛАЎ

Бизлер тәрәпимизден корпоратив басқарыўдың түрли механизмлерин көрип шығыў, олардың хәр бири ол ямаса бул мәмлекетте акционерлер хам кредиторлар хуқықлары қорғалғанлығының нәтийжеси екенлигин көрсетеди. Бунда хуқық өзиниң раўажланыўында тек ғана корпоратив басқарыўдың тийисли бар болған халатына байланысly болмайды, бәлким қымбат баҳалы қағазлар базарының дүзилиси хәм оған ийелик аркалы корпоратив басқарыўдың баска механизмлерин раўажландырыўшы тийкарғы себеп болып есапланады. Соның ушын Өзбекстанда бар болған тийкарлардан келип шығып корпоратив хуқықтың раўажланыўы пикиримизше, усы тараўда жоқарыланыўға алып келеди. Корпоратив хуқық тек ғана мәмлекеттеги бар болған шәраятларды инабатқа алыўы емес, бәлким оларды раўажландырыўы لازم. Континентал хуқыққа тийкарланған мәмлекетлерде судлар дерлик нызамшылық ўазыйпаларына ийе болмағанлығы себепли корпоратив сектор улыўма хуқыққа тийкарланған мәмлекетлерге қаратылған нәтийжесиз тәртипке салынады.

Егер АҚШ та корпоратив раўажланыў процессинде тийкарғы итибар акционердиң хуқықларын қорғаўға қаратылған болса, Германияда тийкарғы итибар кредиторлардың миннетлерин қорғаўға қаратылған. Бирақ бир қатар изертлеўлер нәтийжелерине қарағанда, акционерлик жәмийетлердиң кредит қаржыландырылыныўына хәддес тыс байланыслығы акционерлер хуқықлары жаман қорғалғанлығы хәм нәтийжесиз корпоратив басқарыў барлығының критериясы есапланады. Себеби бул АҚШ хәм Уллыбританиядан парқылы рәўиште Германия әмелиятында ушырасқанындай акционерлик қаржыландырылыўы қыйынлығының белгиси болып есапланады. Акционерлик капиталын киритиў имканиятының болмаўы басқа тәрәптен ийеликтиң жоқары дәрежеде топланғанлығы менен тийкарланады. Ийеликтиң топланыўы акционерлер хәм басқарыўшылар ортасындағы машқалаларды хал етиўге қаратылған исенимли усылы есапланса да, ол агентлик машқаласының екинши топары болған ири хәм киши акционерлер ортасындағы машқалаларды

келтирип шығарады.

Нәзеримизде булардың барлығы Өзбекстанның анық шәраятларында корпоратив хуқықты раўажландырыў уақтында инабатқа алыныўы лазым.

Исте көрсетилгениндей, әмелдеги нызамшылық акционерлердин нызамлы хуқық хәм миннетлерин қорғаўда мәмлекет органлары, айнықса судтың актив роль ойнаўын нәзерде тутады. Бирақ пикиримизше акционерлик жәмийеттин басқарыў органлары тәрәпинен сәдир етилген нызамсыз хәрекетлер нәтийжесинде акционерге жеткерилген хақықый зыянды өндириў судтың қарарына тийкарланып АЖ қураллары есабынан емес, бәлким айыпдар шахслар есабынан әмелге асырылыўы лазым.

Базар мүнәсибетлерине өтилиўи мүнәсибети менен Өзбекстанда қурамалы жағдай жүзеге келеди. мәмлекет ушын жаң болған экономиканың бир қәлипте жумыс жүргизиўи ушын пүтин жәмийетлик-экономикалық дүзилмени, соның ишинде тийисли хуқықый тәртипке салыў механизмлерине ийе болған корпорацияларды қайтадан дүзиўге туўра келеди.

Исте көрилгениндей, түрли мәмлекетлерде жүзеге келген түрли жәмийетлик өзгерислер нәтийжесинде бүгинги күнде бул мәмлекетлердин корпоратив нызамшылығы бир-биринен парық қылады. Изертлеў корпоратив басқарыў хәм акционерлер хуқықларын қорғаў сыпатының ол ямаса бул юрисдикциядағы жәмийетлик-экономикалық шәраятлар корпоратив секторды тәртипке салыў жүдә қурамалы ўазыйпа екенлигин көрсетеди. Хәттеки, Германия, Франция сыяқлы жоқары дәрежеде раўажланған Европа мәмлекетлеринде де елеге шекем акционерлердин хуқықларын қорғаў хәм тәмийинлеў менен байланысly машқалалар бар.

Өзбекстанда корпоратив басқарыўды раўажландырыўда зәрүр болған орын ийелеўи керек болған мәмлекетлик органлар, айнықса судтың жумысы жетерли дәрежеде тәртипке салынбаған. Буннан тысқары, бизде көплеген акционерлерде ескилик сақланып қалып атырғанлығы инвесторлардың хуқықларын қорғаў системасын раўажландырыў хәм олардың исенимин қазаныўда тосқынлық етеди. Өзбекстан Республикасында ийелик сезилерлли дәрежеде

топланғанлығы себепли бул жағдай корпоратив хуқық алдына киши акционерлердин хуқықларын қорғаў мәселесин қояды. Бирақ мәмлекетте акциялардың топланғанлығы өзине тән қәсийетлерге ийе болады, яғный акциялар компанияның зызметкерлери хәм басқарыўшылары ортасында топланған болса да, АЖ үстинен қадағалаў басқарыўшылар тәрeпинен әмелге асырылады.

Усы хәм басқа өзгерислерди есапқа алып Өзбекстан Республикасының «Акционерлик жәмийтлери хәм акционерлердин хуқықларын қорғаў ҳақында»ғы Нызамы қабыл етилди. Оны қабыл етиўден мақсет өтиў дәўиринде жүзеге келген қыйыншылықларды жеңип өтиў еди. Нызам корпоратив хуқық хәм акционерлер хуқықларын қорғаўға қаратылған анық хәм нәтийжели мехаизмин нәзерде тутыў керек еди. Бирақ усы менен бирге нызам проектин ислеп шығыўда авторлар исбилерменлик жумысларын шеклемеўлик ушын илажы барынша корпоратив хуқықта шеклеўши нормаларды кемирек қолланыўға хәрекет етилген. Нәтийжеде нызамның көплеген нормалары шеклеўши характерге ийе болмастан акционерлер тәрeпинен ол ямаса бул шеклеўди қоллаўды нәзерде тутқан.

Бирақ әмелдеги нызам хәм әмелиятты үйрениў нәтийжеси бүгинги күнге келип усы нызам өзин керекли дәрежеде көрсете алмай атырғанлығын көрсетеди. Бунда төмендеги бир қатар өзгерислердин тәсири гүзетиледи: бириншиден, акционерлик жәмийетлерде ийеликтің топланғанлығы сезилерли дәррежеде асты. Екиншиден, сәдир етилген хуқықбузарлықлар қәсийетлери көп жағдайда нызамбузыўшылықлар нызамның базыбир қағыйдаларынан пайдаланғанлығын көрсетеди. Сонны айтыў керек, сонғы ўақытларда Нызамға жиддий өзгертиўлер хәм қосымшалар киритилиўи нәтийжесинде алдынғы нормалар «шеклеўши» нормаларға өзгертилди. Киши акционерлердин хуқықларына түртки берилип, Нызам императив нормалар менен толтырылды. Бул сондай-ақ нызамның заманагөй талапларға қарай раўажланыўынан дерек береді.

Келешекте алымлар хәм әмелиятшылардың биргеликтеги жумыслары

нәтижесінде корпоратив жұмыс хәм оның қатнасыўшылары, айнықса акционерлердиң ҳуқықларын қорғаўды нәтижели раўажландырыў ушын әмелдеги ызамшылықты ҳәр тәреплеме хәм терең үйрениў мақсетке муўапық есапланады. Тийкарғысы бундай шара-тадбирлер ызамның нормаларын синшиклеп үйренип, корпоратив келиспеўшиликлер, киши хәм сыртқы акционерлер ҳуқықларының бузылыўының имканиятларын пәсейттириў хәм соның менен бирге шөлкемлескен акционерлик жәмийетлерде корпоратив жұмысының нәтижели раўажланыўы, оларда теңсалмақлылықтың асыўына хызмет етеди.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЯТЛАР ДИЗИМИ

Басқарыўшы әдебиятлар

1. Каримов И.А. Ўзбекистон-келажаги буюк давлат. – Т.: Ўзбекистон, 1992.
2. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. – Т.: Ўзбекистон, 1993.
3. Каримов И.А. Буюк мақсад йўлидан оғишмайлик. – Т.: Ўзбекистон, 1993.
4. Каримов И.А. Ўзбекистон бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. – Т.: Ўзбекистон, 1993
5. И.А.Каримов. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. – Т.: Ўзбекистон, 1999.
6. Каримов И.А. Хозирги боскичда демократик ислохотларни чуқурлаштиришнинг муҳим вазифалари. –Т.: Ўзбекистон, 1996.
7. Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. – Т.: Ўзбекистон, 1994.
8. Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. // «Халқ сўзи» газетаси. – 2001 йил, 17 феврал.
9. Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. – Т.: Ўзбекистон, 1995.
10. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Т.: Ўзбекистон, 1997.
11. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. – Т.: Ўзбекистон, 1998.
12. Каримов И.А. Иқтисодиётни эркинлаштириш ва ислохотларни чуқурлаштириш - энг муҳим вазифамиз. // «Халқ сўзи». – 11 февраль 2000 йил.
13. Каримов И. А. Биз танлаган йўл-демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли.: Т.11. – Т.: “Ўзбекистон”, 2003 .
14. Каримов.И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарамбўлмайди. Т.13. – Т.: “Ўзбекистон”, 2005.
15. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. // Халқ сўзи. – 2005 йил, 29 январь.

16. Каримов И.А. Демократик ҳуқуқий давлат, эркин иқтисодиёт талабларини тўлиқ жорий этиш, фуқаролик жамияти асосларини қуриш – фаровон ҳаётимиз гаровидир. – Т.: Ўзбекистон, 2007 .

17. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас кўч. – Т.: «Маънавият», 2008.

18. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Т.: Ўзбекистон, 2009.

19. Мамлекетимизде демократиялық реформаларды және де тереңлестиріу хәм пухаралық жәмийетти раўажландырыу концепциясы. – Ўзбекстан Республикасы Президенти Ислам Каримовтың Ўзбекстан Республикасы Олий Мажлиси Нызамшылық палатасы хәм Сенатының қоспа мәжлисиндеги баянаты. // «Халқ сўзи», 2010 ж., 13 ноябрь.

Нормативлик ҳуқықый ҳужжетлер

20. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: «Ўзбекистон», 2008.

21. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси. – Т.: «Адолат», 2007.

22. Ўзбекистон Республикасининг «Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги 26 апрел 1996 йилги Қонуни. №223-І. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1996 й., 5-6-сон, 61-модда; 1997 й., 2-сон, 56-модда; 1998 й., 3-сон, 38-модда; 9-сон, 181-модда; 1999 й., 9-сон, 229-модда; 2001 й., 1-2-сон, 23-модда; 2003 й., 1-сон, 8-модда; 9-10-сон, 149-модда.

23. Ўзбекистон Республикасининг «Қимматли қоғозлар бозори тўғрисида»ги 22 июл 2008 йилда қабул қилинган Қонуни. № ЗРУ- 163.// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 й., 29-30-сон, 278-модда; 2009 й., 39-сон, 423-модда, 50-51-сон, 531-модда.

24. Ўзбекистон Республикасининг «Аудиторлик фаолияти тўғрисида»ги 26 май 2000 йилда қабул қилинган Қонуни. №78-ІІ-сон. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1999 йил, № 5, 124-модда.

25. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси давлат мулки қўмитаси ҳузурида қимматли қоғозлар бозори ишлашини мувофиқлаштириш ва назорат қилиш марказини ташкил этиш тўғрисида ўзбекистон республикаси давлат мулки қўмитаси ҳузурида қимматли қоғозлар бозори ишлашини мувофиқлаштириш ва назорат қилиш марказини ташкил этиш тўғрисида»ги 26 март 1996 йилги №ПФ-1414-сонли Фармони. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1996 й., 3-сон, 30-модда.

26. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Акциядорлик жамиятларини бошқариш тизимини такомиллаштиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида»ги 22 август 1998 йилги №361-сонли Қарори. // <http://www.lex.uz>

Арнаўлы ҳам қосымша адабиятлар

27. Гуломов С. С. Корпоратив бошқаришнинг ҳукукий муаммолари: назария ва амалиёт. – Т.: ТДЮИ, 2004.

28. Ионцев М. Акционерные общества. – М., 2000.

29. Карагусов Ф. Ценные бумаги и деньги в системе объектов гражданских прав. – Алматы, 2002.

30. Метелева Ю. Право акционера на дивиденд. // Хозяйство и право. – 1998. – № 7.

31. Могилевский С.Д. Акционерные общества. – М., 1999.

32. Осиновский А.Д. Акционер против. – М.: Изд-во ДНК, 2003

33. Осиновский А.Д. Корпоративные конфликты. – М., 2002

34. Радыгин А., Энтов Р. Институциональные проблемы развития корпоративного сектора: собственность, контроль, рынок ценных бумаг. – М., 1999. (<http://www.iet.ru>)

35. Радыгин А., Энтов Р., Шмелева Н. Проблемы слияний и поглощений в корпоративном секторе. Институт экономики переходного периода // Научные труды. – М., 2002. – №43. – 59 б. (<http://www.iet.ru>)

36. Раҳмонкулов Ҳ.Р., Гулямов С.С. Корпоратив ҳуқуқ. Ҳуқуқшунослик олий ўқув юртлари учун дарслик. – Т.: ТДЮИ, 2007. – 512 б.

37. Семенов А.С., Сизов Ю.С. Корпоративные конфликты. – М.: "Едиториал – УРСС", 2002.
38. Black B., Coffee Jr. J. Hail Britannia?: Institutional Investor Behaviour under Limited Regulation // 92 Michigan Law Review. 1994. P. 1997–2087.
39. Kaplan L. Top Executive Rewards and Firm Performance: A Comparison of Japan and the United States. прим.: 13.
40. Mark R. Strong Managers, Weak Owners: The Political Roots of American Corporate Finance. Princeton, NJ, University Press., 1994. P. 215.
41. Scott H., Wellons P.: International Finance. Cambridge, Harvard University Press, 1998. P. 135.
42. Sharfstein D. The Disciplinary Role of Takeovers // 55 Journal of Economic Studies. 6. P. 567–582. 1988.
43. Shleifer F., Vishny R. Large Shareholders and Corporate Control // 94 Journal of Political Economy., 1995. P. 461-488.
44. Steven Huddart, John S. Hughes, Michael Williams. Incentives for Public Disclosure by Corporate Insiders. – April 5, 2001.
<http://www.smeal.psu.edu/faculty/huddart>

Интернет тармақларынан алынған мағлыұматлар

<http://www.lex.uz>
<http://www.iet.ru>
<http://www.russiacorporatelaw.ru>
<http://www.lin.ru>
<http://www.ssrn.com>
<http://www.legislature.ru>
<http://www.press-service.uz>
<http://www.cbu.uz>
<http://www.arbitr.ru>
<http://www.frankschmid.com>
<http://www.rbc.ru>
<http://www.rodina-law.ru>
<http://www.review.uz>
<http://www.krikunov.ru>
<http://www.smeal.psu.edu/faculty/huddart>